

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE ETKİN BİR BÜYÜKELÇİ: SERGEY ALEKSANDROVİÇ VİNOGRADOV’UN FAALİYETLERİ

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1727062>

 TEKİN ÖNAL*

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı dönemi, Türkiye için olduğu kadar Sovyetler Birliği için de son derece hassas ve stratejik bir süreçtir. Bu dönemde Türkiye’de Sovyetler Birliği’ni temsil eden Sergey Aleksandroviç Vinogradov, kritik görevleri ve diplomatik duruşuyla dönemin siyasi atmosferinde önemli bir rol oynamıştır. Vinogradov’un büyükelçiliği, savaşın gidişatına, Türkiye’nin tarafsızlık politikasına ve iki ülke arasındaki güven ilişkisine doğrudan etki eden bir diplomatik görev olarak öne çıkmaktadır. Vinogradov, Moskova tarafından Türkiye’ye gönderildiğinde dünya zaten büyük bir savaşın içindeydi. Almanya Polonya’yı işgal etmiş, Fransa düşmüş ve Sovyetler Birliği, Hitler ile yaptığı saldırmazlık paktı (Molotov-Ribbentrop Paktı) ile Batı dünyasında dikkatleri üzerine çekmiştir. Türkiye ise savaşın dışında kalmaya ve denge politikası izlemeye çalışmıştır. Bu ortamda Vinogradov’un hem Türkiye’yi Sovyet çıkarları doğrultusunda etkileyebilmek hem de Almanya ile olan Türk ilişkilerini yakından gözlemlemek gibi son derece karmaşık bir görevi bulunuyordu. Türkiye, savaş boyunca resmi olarak tarafsız kalmış; hem Almanya hem de Müttefik Devletlerle dikkatli bir diplomasi yürütmüştür. Sovyetler Birliği ise Türkiye’nin Almanya’ya yaklaşmasından endişe etmiştir. Vinogradov, bu süreçte Türk hükümetine Sovyetler’in güvenliğine zarar verebilecek bir Alman-Türk yakınlaşmasının ciddi sonuçları olabileceğini diplomatik yollarla sürekli iletmiştir. Ancak Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ne ve kendi güvenliğine bağlı kalmayı tercih ederek savaşın dışında kalmayı sürdürmüştür. Vinogradov’un büyükelçiliği döneminde Sovyetler Birliği’nin Türkiye’deki istihbarat faaliyetleri de yoğunlaşmıştır. Ankara, savaş döneminde farklı ülkelerin casuslarının faaliyet gösterdiği bir merkez hâline gelmiştir. Sovyetler Birliği de bu çok taraflı istihbarat ortamında kendi çıkarlarını korumak için aktif olarak bilgi toplamaya çalışmıştır. Bu dönemde bazı Türk yetkililerle temas kurulduğu ve çeşitli bilgi sızdırma faaliyetlerinin gerçekleştiği iddiaları, savaş sonrası dönemde de tartışılmıştır. Bu çalışmayla Vinogradov’un büyükelçiliği sırasında cereyan eden olaylar ve temasları ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece önemli bir büyükelçi üzerinden İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir taraftan Türkiye’nin dış politik yaklaşımları diğer taraftan da Sovyet Rusya’nın Türkiye’ye bakışı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türk-Sovyet Diplomatik İlişkileri, Sergey Aleksandroviç Vinogradov, Boğazlar Meselesi, Selim Sarper.

TURKISH-SOVIET RELATIONS DURING WORLD WAR II AND THE ACTIVITY OF AN EFFECTIVE AMBASSADOR: ACTIVITIES OF SERGEY ALEKSANDROVIC VINOGRADOV

ABSTRACT

The period of World War II was highly sensitive and strategic for both Turkey and the Soviet Union. During this time, Sergey Aleksandrovich Vinogradov, who represented the Soviet Union in Turkey, played a crucial role in the political atmosphere of the era through his critical missions and diplomatic stance. Vinogradov's ambassadorship emerged as an important diplomatic task that directly influenced the course of the war, Turkey's policy of neutrality, and the trust relationship between the two countries. Vinogradov was sent to

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: tekin_onal@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8746-1445.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE ETKİN BİR BÜYÜKELÇİ: SERGEY ALEKSANDROVİÇ VİNOGRADOV'UN FAALİYETLERİ

Turkey as the Soviet ambassador at a time when the world was already deeply embroiled in a major war. Germany had invaded Poland, France had fallen, and the Soviet Union, with its non-aggression pact with Hitler (Molotov-Ribbentrop Pact), had drawn attention from the Western world. Meanwhile, Turkey sought to remain outside the war and pursued a balancing policy. In this environment, Vinogradov had an extremely complex mission: to influence Turkey in line with Soviet interests and to closely monitor Turkey's relations with Germany. Turkey maintained its official neutrality throughout the war, conducting a cautious diplomacy with both Germany and the Allied Powers. The Soviet Union, however, was concerned about Turkey's proximity to Germany. Vinogradov consistently conveyed to the Turkish government through diplomatic channels that any Turkish-German rapprochement that could jeopardize Soviet security would have serious consequences. Nevertheless, Turkey preferred to remain outside the war, adhering to the Montreux Convention on the Straits and prioritizing its own security. During Vinogradov's ambassadorship, Soviet intelligence activities in Turkey also intensified. Ankara became a hub for spies from various countries, including Soviet agents. There were allegations of contacts with some Turkish officials and various information leaks, which were debated even in the post-war period. This study aims to shed light on the events and contacts that occurred during Vinogradov's ambassadorship, evaluating Turkey's foreign policy approaches during World War II and Soviet Russia's perspective on Turkey through the lens of an important ambassador.

Keywords: Second World War, Turkish-Soviet Diplomatic Relations, Sergey Aleksandrovis Vinogradov, The Straits Question, Selim Sarper.

GİRİŞ

Türk-Rus ilişkilerinin başlangıcı çok eski dönemlerde gerçekleşen Türk göçlerine dayanmakla beraber, Türk göçlerinin gerçekleştiği kuzey kısımda Slavlarla Türkler, özellikle orman altı bölgesi olarak da bilinen Ukrayna bozkırlarında birlikte yaşamışlardır.¹ İki milletin ilişkileri, yıllar içerisinde ortaya çıkan çıkar çatışmaları etrafında şekillenmiş, böylece tarihsel süreçte ikili ilişkilerde kimi zaman müttefiklik kurulurken kimi zaman da çatışmalar yaşanmıştır. İnişli çıkışlı devam eden ikili ilişkiler, XX. yüzyılın başlarına kadar Kavalalı Mehmet Ali Paşa krizi² haricinde daima çıkar çatışmalarından doğan mücadelelerle geçmiştir.³

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı ve Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla Türk-Rus ilişkilerindeki çatışmalarda önemli bir dönem başlamıştır. Savaşın ilk yıllarında iki Alman gemisi olan Goeben ve Breslau Osmanlı Devleti donanmasına katılmış, isimleri Yavuz ve Midilli olarak değiştirilmiş ve bu gemilere Osmanlı bayrağı asılmıştır.⁴ Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruduğu savaşın ilk döneminde Rus gemilerinin boğaza mayın döşediklerinin tespit edilmesi sonrasında Osmanlı donanmasında görevli olan Amiral Souchon, Rusya tarafından gemilere açılan ateşe karşılık vermiş ve Rus gemilerini Sivastopol'e kadar kovalayarak bölgedeki limanı bombalamıştır. Bu olay üzerine İtilaf Devletleriyle barışı korumak adına görüşmeler yapılmış olsa da bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti Almanya'nın müttefiki olarak Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir.⁵ Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasıyla beraber müttefik Almanya karşısında Rus ve İngiliz birliklerinin etkisini azaltmak amacıyla Enver Paşa komutasında Doğu Cephesinde Ruslara yönelik Sarıkamış Harekâtı gerçekleştirilmiştir. Siyasi, askerî ve coğrafi birçok sebepten dolayı başarısızlıkla sonuçlanan bu harekâtta Osmanlı ordusunda birçok asker kaybedildiği gibi, Rus ordusu Doğu Anadolu coğrafyasındaki nüfuz alanını genişletmiştir.⁶

Birinci Dünya Savaşının devam ettiği süreçte Rusya'da önemli olaylar cereyan etmiştir. İlk kez Rus-Japon Savaşı (1905) esnasında ortaya çıkan bir ayaklanma, 1917 yılında bu sefer askerî birliklerin de katılmasıyla tam anlamıyla bir ihtilale dönüşmüştür. İsyanın çıktığı 12 Mart günü Rus Devlet Duma'sı, yani parlamento içerisindeki ilerici blok Geçici Devlet Duma'sı Komitesini oluşturmuş ve iktidar olmuştur. Aynı gün, Amele ve Asker Mümessilleri Şurası oluşturularak ihtilale giden en önemli adım atılmıştır.⁷

İhtilalin hızla devam ettiği süreçte Rus Çarının isteği üzerine Rusya'nın savaş yıllarındaki müttefiklerinden olan İngiltere, yardım etmek için harekete geçmiştir. Bunun üzerine ihtilalcilere ait olan Kızıl Ordu ile Çar arasında bir mücadele başlamış ve Rusya büyük bir iç savaşa girmiştir. İhtilalin liderleri Lenin ve Stalin tarafından 3 Aralık 1917 günü yayınlanan bildiride dünyayı boyunduruk altına alan yırtıcıların kurdukları saltanatlar yıkılırken artık emekçilerin ve hürriyet isteyenlerin dünyasının yükselmeye başladığı ilan edilmiş, ihtilal işçi, asker ve köylüler arasında yayılmış, ülkede hâkimiyet halkın eline geçmiştir.⁸

¹ İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 2/3, 2016, s. 34.

² Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın devlete isyan etmesi ve büyük devletlerin araya girmesi ile çözülen krizdir.

³ Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, Acar Yayınları, İstanbul 1987, s. 7.

⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 89.

⁵ Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, Kronik Yayınları, çev. Fatih Yücel, İstanbul, 2019, s. 38-39.

⁶ Sina Akşin, *Kısa 20. Yü. Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ed. Ali Berktaş, İstanbul 2020, s. 71.

⁷ Yunus Ekinci, "Bolşevik İhtilalinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27/1, 2017, s. 265.

⁸ Saray, *age*, s. 10-11.

Rusya'daki ihtilalin başarılı bir şekilde sonlanması ve Bolşevik Devriminin 25 Ekim 1917 günü (eski Rus takvimine göre) başarı ile tamamlanması sonrasında ihtilalciler 'Rus Halklarının Beyannamesi' adını taşıyan bir bildiri yayımlayarak bütün milletlerin eşit ve hür olduklarını ilan etmişler ve isteyenlerin Rusya'dan ayrılarak bağımsız hükümet kurabileceklerini açıklamışlardır. Yeni hükümetin bir diğer hamlesi de savaşı bitirerek ateşkesi imzalama girişimleri olmuştur. Bu sayede 4 Aralık 1917 günü başlayan Osmanlı-Rus mütareke süreci 3 Mart 1918 günü imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanması ile sona ermiştir. Antlaşma gereği Ruslar işgal ettikleri topraklardan çekilirken, Türk-Rus sınırı 1877-1878 sınırına geri dönmüştür.⁹

Antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra 30 Ekim 1918 günü Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nı kaybettiğini resmen kabul etmiş, İtilaf Devletleri olarak isimlendirilen İngiltere, Fransa ve İtalya ise söz konusu antlaşmanın 7. ve 24. maddelerine dayanarak Anadolu coğrafyasını çeşitli bölgelerden işgal etmeye başlamışlardır.¹⁰ Bu işgaller karşısında öncelikle yerel halk tarafından bölgesel direniş örgütleri oluşturulmuştur. Ardından önce Erzurum Kongresi (23 Temmuz- 7 Ağustos 1919) sonra Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) ile direniş örgütleri daha kitlesel bir hale getirilmiştir.

Sivas Kongresi'nin toplandığı dönemde Halil (Kut) Paşa, Sovyetlerden silah, cephane ve malî yardım sağlamak amacıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından Moskova'ya gönderilmiştir. Türkiye'nin mevcut durumundan bahsederek Sovyet Rusya ile dostluk içerisinde olmak istediğini bildiren Halil Paşa, Ruslardan olumlu bir dönüş alarak ülkesine dönmüştür. Sivas Kongresi sonrasında 23 Nisan 1920 günü Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar iki ülke arasında ilişkiler gelişmeye devam ederken, 26 Nisan günü Mustafa Kemal Paşa tarafından Sovyet Rusya Lideri Lenin'e yazılan mektup, ilişkilerin iyi niyet ve hoşgörüye dayalı gelişimine vesile olmuştur.¹¹ Ayrıca bu mektup TBMM ile Sovyet Rusya arasındaki resmi ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Mektupla diplomatik ilişkilerin tesisi istenirken, Türkiye'nin bağımsızlık savaşında da Sovyet yardımı talep edilmiştir. Bu yardımın karşılığında ise Türkiye, Sovyetlerle birlikte emperyalist güçlere karşı savaş vermeyi taahhüt etmiştir. Nihayetinde Sovyet Rusya, Ankara hükümetini ve Türk İstiklal Harbini tanıyan ilk ülke olmuştur.¹² Öte yandan mektupta Sovyetlerin Gürcistan üzerine askeri bir harekât yapıp buradaki İngiliz güçlerini çıkarması halinde, Türkiye'nin de emperyalist Ermenistan üzerine bir harekâtı yönetmeyi ve Azerbaycan hükümetini Bolşevik devletler grubuna sokmayı taahhüt edeceği yazılmıştır.¹³

Türk-Sovyet ilişkilerinin yeni bir boyut kazandığı dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Sovyet Rusya devrimcileri arasında imzalanan 1921 tarihli Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması, Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir aşama olmuştur. Her iki yönetimin de Batılı Devletler ile anlaşmazlık ve çatışma içerisinde olduğu bir süreçte imzalanan antlaşma sayesinde Türkiye'nin doğu sınırı belirlenirken, Sovyet Rusya ile uzun yıllar devam edecek olan müttefiklik ilişkilerinin de ilk adımını atmıştır.¹⁴ Antlaşma metninde yer almamasına rağmen, antlaşma kapsamında Sovyetler, Türkiye'ye 10 milyon ruble malî yardım ve iki tümene yetecek kadar askerî yardım yapmayı kabul etmişlerdir.¹⁵

Moskova Antlaşması ile önemli bir aşamaya geçen Sovyet Rusya ile ilişkiler, 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra da devam etmiştir. Türkiye, iç ve dış konjonktürde yaşadığı sorunları aşmak amacıyla bu ilişkilerin olumlu bir şekilde ilerlemesine özellikle önem vermiştir. Bu sebepler içerisinde Türkiye'nin İngiltere ile yaşadığı Musul Sorunu ve Sovyet Rusya'nın siyasi rejimi sebebiyle yaşadığı tecrit oldukça etkilidir.¹⁶

İkili ilişkilerin karşılıklı olarak dostane bir şekilde ilerletildiği süreçte, Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki ilk antlaşma imzalanmış ve ilişkilerdeki gelişimin önü açılmıştır. 17 Aralık 1925 tarihli tarafsızlık ve dostluk antlaşmasında iki ülke birbirine saldırmamayı ve ortaya çıkan her türlü sorunu ikili görüşmeler veya Milletler Cemiyeti aracılığıyla çözmeyi taahhüt etmişlerdir.¹⁷ Antlaşma, önce 17 Aralık 1929 günü daha sonra da 7 Mart 1931 günü Ankara'da imzalanan protokol ile iki kez uzatılmıştır.¹⁸ Aynı yıl içerisinde Türk tarım uzmanları heyeti Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş, Moskova Tarım Akademisi, Zooteknik Enstitüsü ve Lennigrad Tarım Enstitüsü'nde incelemelerde bulunmuştur. Ardından Profesör P. M. Jukovskiy başkanlığındaki Sovyet uzmanlar üç kez Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Zemledel'çeskaya Turtsiya (Tarımsal Türkiye) adlı kitap kaleme

⁹ Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK, Ankara 2010, s. 1-2.

¹⁰ Bu işgallerde İngiltere İstanbul ve civarındaki bölgeyi, Fransa, Antep, Adana, Urfa ve Maraş olarak bilinen Kilikya coğrafyasını İtalya ise Antalya'dan başlayarak Konya'ya kadar bölgeyi işgal etmişlerdir.

¹¹ Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 2008, s. 279.

¹² Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, AKDTYK, çev. İlyas Kamalov, Ankara 2010, s. 27.

¹³ A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 34-35.

¹⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. 1, TTK, Ankara 1983, s. 27.

¹⁵ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018, s. 460.

¹⁶ Erkan Afşar, "Türk Dış Politikasına Tarihsel Bir Bakış: Türk-Rus İlişkileri (1919-1925)", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 7 (t.y.), s. 144.

¹⁷ Antlaşmanın tam metni için Bkz. Soysal, *age*, s. 268-269.

¹⁸ Dimitir Vandov, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, Kaynak Yayınları, Ed. Arif Bingöl, İstanbul 2014, s. 98-120.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE ETKİN BİR BÜYÜKELÇİ: SERGEY ALEKSANDROVİÇ VİNOGRADOV'UN FAALİYETLERİ

alınmıştır. Tarım ve ekonomi alanındaki bu ilişkiler 1930'lu yıllara gelindiğinde hız kazanmış ve Türkiye, Sovyet tecrübesinden yararlanma fikrini ciddi anlamda düşünmeye başlamıştır.¹⁹ Dönemin Başbakanı İsmet Paşa'nın 24 Nisan-10 Mayıs 1932 tarihleri arasında²⁰ gerçekleştirdiği Sovyetler Birliği ziyareti bir taraftan birçok Avrupa ülkesinin dikkatini çekerken, diğer taraftan heyette yer alan isimler incelendiğinde Türk tarafının diplomatik ve politik hedeflerden öte ekonomik model arayışında olduğu anlaşılmaktadır. İsmet Paşa, İstanbul'dan hareket etmeden hemen önce Anadolu Ajansı'na verdiği demecinde şunları ifade etmiştir:

*"Rusya'ya seyahatte dost Sovyetlere milli Türkiye'nin muhabbetli selamlarını götüreceğim. Senelerden beri ciddi tecrübelerden geçmiş olan iki memleket dostluğun esası Bolşevik Rusya ile milliyetçi Türkiye'nin yüksek menfaatleri arasında ahenk ve müvânesetin ve büyük inkılaplar geçirmiş iki memleket evlatlarından birbirlerinin sözüne ve niyetine itimadın mevcudiyetidir. Dostlarımız ile yakından temas ve tanışmak fırsatından ben ve arkadaşlarım çok memnun olacağız. Sürûr ve memnuniyetle yola çıkıyorum."*²¹

Cumhuriyet'in ilan edilmesi sonrasında ivme kazanan Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyet Rusya ilişkileri 1930'lu yılların ortasına kadar devam etmiştir. Bu anlamda 1932'deki Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda ortak bir paydada buluşarak, Türkiye'nin Boğazların tam kontrolü ve silahlandırılması talebi Sovyet Rusya'dan destek görmüş, İngiliz muhalefetine karşı bir Sovyet askeri heyeti Boğazlar yakınındaki bir Türk birliğine ziyaret gerçekleştirmiştir. Öte yandan Ekim 1933'te Sovyet Karadeniz Filosunun İstanbul'u ziyaretiyle devam eden olumlu ilişkiler, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle bir uçak filosunun Sovyet Rusya'ya gönderilmesiyle daha üst bir seviyeye taşınmıştır.²² Sovyet Rusya'da yapılacak 1 Mayıs kutlamaları için Albay Celal Bey başkanlığındaki bir Hava Kuvvetleri Heyeti, 23 Nisan'dan 11 Mayıs 1934'e kadar sürecek olan bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında Türk uçakları büyük bir coşkuyla karşılanırken, aynı yılın Ağustos ayında ise Deniz Kuvvetleri Müfettişi Fahrettin Altay başkanlığında başka bir heyet, Kızıl Ordu'nun manevralarında bulunmak üzere Sovyet Rusya'ya gitmiştir. Heyet, Kızıl Ordu Genelkurmay Başkanı ve Sovyet Savunma Halk Komiseri Voroşilov'la da bir görüşme yaparken, gittikleri her yerde Sovyet halkı tarafından Türkçe pankartlar ve Türk bayrakları ile karşılanmıştır. İkili ilişkilerdeki olumlu hava 1935'te de kendisini hissettirmiş ve Türk Kuşu Cemiyeti, Hava Kuvvetleri'ne yardım amacıyla Sovyet Rusya'nın desteğiyle kurulmuştur. Atatürk, 3 Mayıs günü Cemiyetin açılışında, *Bu ödevimizi başarmada, bizden değerli yardımlarını esirgemeyen, dostumuz Rus Sovyet Cumhuriyeti'ne ve onun Sayın Büyükelçisi Bay Karahan'a önünüzde açıkça teşekkür etmekten kıvanç duyarım* ifadelerini kullandıktan sonra, *Türk çocuğu; her işte olduğu gibi, havacılıkta da en yüksek düzeyde, gökte, seni bekleyen yerini, az zamanda, dolduracaksın. Bundan, gerçek dostlarımız sevinecek, Türk ulusu mutlu olacaktır* diyerek Türk gençlerine ve ulusuna olan güvenini bir kez daha dile getirmiştir.²³

1930'lu yılların ortasından itibaren uluslararası konjonktürün değişmesi ve dünya siyasetinde yeni şartların ortaya çıkmaya başlaması, Türkiye ve Sovyet Rusya ilişkilerini de etkilemiştir. Bu dönemden itibaren iki ülke arasında yüzyıllardan beri devam eden çıkar çatışmaları tekrar gün yüzüne çıkarak ilişkilerin gerilmesine ve en nihayetinde de kopmasına sebebiyet vermiştir. 1 Haziran 1937'de yeni Sovyet Büyükelçi M. A. Karski'yi kabulü Atatürk'ün son diplomatik görüşmesi olurken, Atatürk'ün bu görüşmede Sovyetlerle dostluğun Türk dış politikasının temelini oluşturduğunu ifade etmesi onlara duyduğu güveni göstermesi bakımından önemlidir.

Aslında Türk-Sovyet ilişkilerindeki kopuşun ilk aşaması Montrö Boğazlar Konferansında ortaya çıkmıştır. Türkiye, bu konferansta boğazlar üzerindeki egemenliği tamamen kendi eline almak istemiştir. Bu sebeple de Lozan Antlaşması'nda yer alan boğazların askerden arındırılması hükmünü kaldırarak savaş gemileri haricindeki gemilerin her koşulda geçmesine izin verilmesini talep etmiş, savaş durumunda ise Türkiye inisiyatifin kendisinde olacağı şekilde bir değişiklik istemiştir. Bu istekler karşısında Sovyet Rusya, boğazların Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere kapatılmasını isterken, kendisinin koşulsuz bir şekilde boğazları kullanmasını öngören bir teklif sunmuştur. Ayrıca Sovyet Rusya, boğazları Türkiye ile ortak savunmayı da talep etmiştir. Bu istekleri reddeden Türkiye, Sovyet Rusya'ya karşı güvenini kaybederken, Sovyet Rusya'nın Çarlık yönetimine kadar dayanan emperyal istekleri tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin hızla Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini gözden geçirmesine ve bu ülkelerin müttefikliğine yönelmesine sebep olmuştur.²⁴ Montrö Sözleşmesi ile Türkiye 19. yüzyılın başından beri kaybettiği egemenlik haklarını yeniden ele geçirmekle kalmamış, bundan sonraki süreçte kullanabileceği önemli bir jeopolitik kozu eline geçirmiştir. Böylece Türkiye yeniden Akdeniz ile

¹⁹ Kolesnikov, *age*, s. 67.

²⁰ Ziyaret 26 Nisan'da başlamış ve 10 Mayıs'ta sona ermiştir. Buradaki 24 Nisan tarihi Türk heyetinin İstanbul'dan "Gruzia" adlı vapurla hareket tarihidir. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 197.

²¹ Timuçin Faik Ertan, "İsmet İnönü'nün Rusya Gezisi" içinde *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, I. Çalıştay Bildirileri, çev. ve yay. haz. İlyas Kamalov-İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s. 214.

²² Çağatay Benhür, "Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934)", *History Studies International Journal of History*, S. 6/5, 2014, s. 87.

²³ Perinçek, *age*, s. 229-230.

²⁴ Salih Yılmaz&Abdullah Yakış, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *TYB Akademi Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, 2016, s. 21-22.

Karadeniz arasındaki güç dengeleri üzerinde söz sahibi olmuştur.²⁵ İkinci Dünya Savaşı ise ilişkilerin kopuşunda önemli bir dönüm noktası olurken, savaş yılları boyunca Türkiye her zaman Sovyet Rusya'dan gelmesi muhtemel tehditleri göz önüne alarak hareket etmiştir.

Bu çalışmada temel problem, “Sovyet büyükelçi Sergey Aleksandroviç Vinogradov’un Türkiye’deki faaliyetleri nelerdir?” sorusudur. Bunun yanı sıra “Sovyet Rusya’nın İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemde Türkiye’ye dair faaliyetleri nelerdir, neleri amaçlamaktadır, Rus Büyükelçi Vinogradov Türkiye’de nasıl bir siyaset izlemiştir, kimlerle ne hakkında görüşmeler yapmıştır?” gibi sorular da bu çalışmada cevap bulacaktır. Öncelikle İkinci Dünya Savaşı ve sonraki dönemdeki Türk-Rus ilişkileri incelenmiş daha sonra da arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve telif-tetkik eserler üzerinden Vinogradov’un Türkiye’deki siyasi faaliyetleri incelenmiştir.

1. Savaş Yıllarında Uluslararası Konjonktür ve Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri

Yeni bir dünya savaşının yaklaştığı 1930’lu yılların sonlarına doğru, savaş içerisinde ve savaştan sonraki süreçte Montrö Boğazlar Konferansı’nda Türkiye’ye yönelik taleplerini daha sık bir şekilde dile getiren Sovyet Rusya, özellikle de boğazlar üzerinde egemenlik kurmak isterken, zaman içerisinde Türkiye’den toprak talebinde dahi bulunabilmiştir. Bunun haricinde Sovyet Rusya Türkiye’nin savaş yıllarındaki konumunu her zaman kendi çıkarları etrafında şekillendirmek isteyerek yıllar boyu Türkiye için bir tehdit unsuru olmuştur. Sovyet Rusya’nın talepleri kimi zaman Türk yetkililer ile ikili görüşmelerde kimi zaman da uluslararası toplantılarda açıkça dile getirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı ekseninde Türk-Sovyet ilişkilerine dair ilk görüşme, 15 Nisan 1939 günü Sovyetlerin Ankara’daki temsilcisinin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’yü ziyaret etmesi ile gerçekleşmiştir. Burada öncelikle Balkan coğrafyasında güncel gelişmeler hakkında konuşulduğu bilinmektedir. Bunun ardından 28 Nisan 1939 günü Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin, Ankara’ya resmî bir ziyarette bulunarak yaklaşan savaş öncesi Türkiye’nin durumunu öğrenmek istemiştir. Bu görüşmede ikili ilişkilerde aceleci davranılmamasına karar verilmiştir.²⁶ Ayrıca 6 Mayıs 1939 günü ortak bir bildiriyle Türk-Sovyet ilişkilerinde görüş birliği olduğu belirtilmiştir. Aynı bildiride her iki hükümetin de barış ve güvenliğin sağlanması için çabalarına devam edecekleri ve birlikte çalışacakları ifade edilmiştir.²⁷

Görüşmenin ardından hem Türk dış politikası hem de uluslararası siyasette önemli gelişmeler yaşanmış, Türkiye, İngiltere ve Fransa ile bir pakt imzalayarak yaklaşan savaşa dair ilk ve en önemli ittifak sürecini başlatmıştır. İngiltere ile 12 Mayıs 1939 günü imzalanan pakta 23 Haziran günü Fransa’nın da dâhil olmasıyla üçlü pakt halini alan bu antlaşmaya göre Akdeniz’de olası bir savaş ihtimalinde taraf ülkelerin birbirlerine yardım edecekleri öngörülmüştür.²⁸ Bunun yanında 23 Ağustos 1939 günü Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Pakt ile iki devlet çıkması muhtemel anlaşmazlıkları barış yoluyla çözmeye çaba harcayacaktır.²⁹ Alman-Sovyet barışı sonrasında ise 1 Eylül 1939 günü Almanya Polonya’ya saldırmıştır. Bu saldırı, İngiltere ve Fransa tarafından savaş ilanı olarak adlandırılırken İkinci Dünya Savaşı’nın resmen başladığı kabul edilmektedir.³⁰ Tüm bu gelişmeler, Türk-Sovyet ilişkilerinde de yeni bir süreci başlattığı gibi savaş yıllarında Türkiye’de uygulanan savaş dışı kalma politikasının daha sık ve kontrollü bir şekilde uygulanmasına sebep olmuştur.

Savaşın resmî olarak başladığı ve sıcak çatışmaların devam ettiği süreçte Türk-Sovyet ilişkilerine dair ilk görüşme 26 Eylül 1939 günü Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığında bir heyetin Moskova’yı ziyareti ile gerçekleşmiştir. İki aşamada gerçekleşen bu toplantının birinci aşamasında Sovyet Rusya Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı paktın içeriğini öğrenmek istemiş ve Balkan coğrafyasındaki güncel gelişmeler hakkında görüşülmüştür. Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop’un Moskova’ya gelmesi ile kesilen görüşmelerin ikinci aşaması 1 Ekim günü Stalin başkanlığında başlamıştır. Bu görüşmede Türk-Sovyet paktı üzerine tartışmalar devam ederken Stalin, Türk-İngiliz-Fransız paktında Sovyetlerin lehinde değişiklikler yapılmasını teklif etmiş, devamında ise boğazlar üzerinde Sovyetlerin etkinlik sahasının artacağı değişiklikler talep etmiştir.³¹ Sovyet Rusya’nın talebi boğazların her iki devlet tarafından ortak savunulması ve Karadeniz’e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine izin verilmemesi olmuştur. Ayrıca antlaşma metnine Sovyetler ile

²⁵ Mensur Akgün, “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar”, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, der. Gülten Kazgan&Natalya Ulçenko, İstanbul 2003, s. 63.

²⁶ Çağatay Benhür, *Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2008, s. 249-250.

²⁷ “Potemkin, Dün Geldi ve Sofya’ya Hareket Etti”, *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1939, s. 3.

²⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, C. 1, İletişim Yayınevi, İstanbul 2018, s. 71.

²⁹ Falih Rıfkı Atay, “Almanya ve Sovyetler”, *Ulus*, 25 Ağustos 1939, s. 6.

³⁰ “Harp Başladı”, *Ulus*, 2 Eylül 1939, s. 1.

³¹ Gürün, *age*, s. 199-201.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ VE ETKİN BİR BÜYÜKELÇİ: SERGEY ALEKSANDROVİÇ VİNOGRADOV'UN FAALİYETLERİ

Almanya'yı silahlı bir anlaşmazlığa sürüklemeyi engelleyecek bir maddenin konmasının istenmesi, görüşmelerin kesilmesine sebep olmuş ve 17 Ekim 1939 günü heyet Türkiye'ye geri dönmüştür.³²

Söz konusu görüşme sonrasında Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir aşamaya girerken savaşın etkisi de derinleşmiştir. Savaş Balkan coğrafyasında hızla yayılmaya başlamış, Kuzey Erdel ve Szekelyöld bölgelerinin Macaristan'a verilmesiyle Macar toprakları genişlemiştir. Bunun üzerine önce Macaristan ve Yugoslavya ardından da Almanya ve Yugoslavya saldırımazlık paktı imzalamıştır. Tüm bu gelişmeler ile Almanya, Sovyet Rusya'ya saldırmadan önce güney cephesini güvence almaya çalışmıştır. Kuzey Afrika cephesinde ise İtalya, Akdeniz Harekâtı ile İngiltere'ye karşı mücadele vermiştir. İtalyan kuvvetleri sayıca üstün olmalarına rağmen İngiliz birlikleri karşısında direniş gösterememişlerdir. İngiltere 7 Aralık günü saldırıya geçerek İtalyan birliklerini püskürtmeyi başarmış ve 11 Aralık günü İtalya geri çekilmeye başlamıştır. Balkan coğrafyasında savaşın hızla geliştiği bir aşamada Türkiye askerî hazırlıklarına hızla devam ederken, Alman ve İtalyan birliklerine karşı Trakya'da önlem almaya başlamıştır.³³

Savaşın hızla genişlediği ve seyir değiştirdiği dönemde 12 Kasım 1940 günü Berlin'de Sovyet Rusya ve Almanya arasında yapılan görüşmelerde Türkiye hakkında pazarlıklar yapılmıştır. Bu görüşmelerde Almanya, Sovyet Rusya'nın boğazlar üzerindeki isteklerine hak verdiğini belirtmiş ve Sovyetlere bazı ayrıcalıklar verilmesi konusunda anlaşılmalıdır. Ancak 1941 yılına gelindiğinde Hitler'in boğazları başka bir devletle paylaşmak istememesi üzerine Almanya, Sovyet Rusya'ya saldırı hazırlıklarına başlamıştır. Alman tehdidini yakından hisseden Türkiye ise 17 Şubat 1941'de Bulgaristan'la "Saldırmazlık Protokolü" imzalamıştır. 1 Mart'tan itibaren Bulgaristan'ın Mihver Devletleri safında savaşa dâhil olması Sovyet Rusya'yı tedirgin ederken, Türkiye'nin herhangi bir saldırıya uğraması halinde de 1925 Antlaşması'nın geçerli olacağını ilan etmiştir. Türkiye'nin de bu yönde tavır alması üzerine 25 Mart 1941 tarihinde Türkiye ile Sovyet Rusya arasında bir "Ortak Deklarasyon" yayınlanmıştır. Buna göre iki devletten birinin saldırıya uğraması durumunda diğer tarafsız kalacaktır.³⁴ Almanya ise bu hamle üzerine 17 Mart 1941 günü Berlin görüşmesinin detaylarını ve Sovyet Rusya'nın Boğazlar üzerindeki taleplerini Türk yetkililere açıklayarak ikili ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte Almanya'nın 22 Haziran 1941 günü Barbarossa Harekâtı ile Sovyet Rusya'ya saldırması savaşın en keskin dönemeçlerinden birisi olurken Türkiye aynı gün tarafsızlığını açıklamıştır.³⁵

Sovyet-Alman savaşının başladığı dönemde Sovyetler'in İngiltere ile yakınlaşmaya çalışması ve bir antlaşma imzalaması, Türkiye'de tedirginliğe sebep olurken, iki ülke arasında boğazlar üzerinde pazarlıkların yapılmış olabileceği endişesi oluşmuştur. Bu tedirginliğin üzerine iki devlet, 10 Ağustos 1941 günü Türkiye'ye bir nota vererek Sovyetlerin boğazlara yönelik herhangi bir saldırgan tutumu olmayacağı ve Türkiye'nin olası bir Alman saldırısına maruz kalması halinde Birleşik Krallık ve Sovyet Rusya'nın her türlü yardımı yapacağı ifade edilmiştir.³⁶

ABD'nin 1941 yılında savaşa dâhil olmasıyla beraber, ABD, Sovyet Rusya ve İngiltere arasında bir dizi toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantılarda savaşın seyri hakkında uzun tartışmalar ve planlamalar yapılırken, Türkiye'nin savaşa aktif katılımı, Türkiye'ye yapılacak yardımlar ve Türkiye'den talepler de sık sık tartışılmıştır. Bu sebeple Türkiye bu toplantıları yakından takip etmiş ve politikalarını bu yönde şekillendirmiştir.

Söz konusu toplantılar içerisinde Türkiye'nin aktif olarak katıldığı, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik politikalarını ve isteklerini belirttiği toplantılar sırasıyla şu şekildedir:

1. Moskova Görüşmeleri (1941): İngiltere Dışişleri Bakanı Antony Eden ve Stalin arasında geçen görüşmelerde Stalin, Türkiye hakkındaki görüşlerini açıkça dile getirirken On İki Ada, Bulgaristan ve Kuzey Suriye'den bazı toprakların Türkiye'ye verilmesini teklif etmiştir. Türkiye ise bunun karşısında Sovyet Rusya'nın kendisinden tavizler isteyeceğini düşünerek Sovyetlere yönelik çekincelerini daha da artırmıştır.³⁷ Zira Stalin'in teklifi Sovyetlerin Boğazlardaki emellerini gerçekleştirmesi için verilecek bir taviz olarak algılanmış, ancak İngilizler ısrarla Türkiye'nin toprak bütünlüğünden yana olduklarını belirtmişlerdir.³⁸

³² Yaşar Semiz-Birol Akgün, "Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* S. 14/7, 2007, s. 240.

³³ Tekeli-İlkin, *age*, s. 174-182.

³⁴ İana Güngör, "İnönü Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1549/%C4%B0n%C3%B6n%C3%BC_D%C3%B6nemi_T%C3%BCrk-Sovyet_%C4%B0li%C5%9Fkleri, 24.06.2025.

³⁵ Barış Ertem, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11/3, 2010, s. 256-257.

³⁶ Gürün, *age*, s. 241.

³⁷ Ahmet Şükrü Esmer -Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973*, C. 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Basımevi, Ankara 1982, s. 168.

³⁸ Gülay Sarıçoban, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24/4, 2020, s. 1764.

2. Moskova Konferansı (19 Ekim 1943): Sovyet Rusya'nın istekleri Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov aracılığıyla Türkiye'nin savaşa katılmasını istedikleri şeklinde belirtilmiştir. Bu konferansta Türkiye'nin gerekirse zorla savaşa dâhil edilmesine ve yardımların durdurulmasına yönelik tehdit içeren açıklamalar da yapılmıştır.³⁹

3. Tahran Konferansı (28 Kasım- 1 Aralık 1943) Benzer şekilde Tahran Konferansında da Stalin tarafından Türkiye'nin savaşa katılması üzerinde durulmuştur. Aksi takdirde boğazların güvenliğinin dikkate alınmayarak yardımların yapılmaması gündeme gelmiştir.⁴⁰ Ayrıca bu konferansta Sovyet Rusya, Türkiye'nin stratejik önemini yitirdiğine inanmaya başlamış ve savaş koşullarında yük olacağı düşüncesiyle Türkiye'nin savaşa katılmasına yönelik ısrarlarından vazgeçmiştir.⁴¹

4. II. Kahire Konferansı (4-6 Aralık 1943): Sovyet Rusya bu konferansa katılmamıştır. Ancak bu konferans Türkiye'nin prensip olarak savaşa katılması açısından oldukça önem taşımaktadır. Bunun temel sebebi başta İngiltere olmak üzere Müttefik devletlerin ağır baskılar yapmış olmasıdır. Türkiye, savaşa aktif katılım konusunda savunma gücündeki yetersizlikleri bahane ederken, mevcut konumda Alman kuvvetleri karşısında yetersiz kalacağını vurgulamıştır.⁴² Aslında Müttefikler, Türkiye'nin hava üslerini kullanarak Ege Denizi'ndeki Alman işgallerini sona erdirmek niyetiyle hareket etmişlerdir. Kahire'de Türk heyetine eşlik eden İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, Türkleri aceleye getirmenin iyi bir sonuç vermeyeceğini dile getirirken, 3 Aralık'ta İngiliz Dışişlerine çektiği telgrafta Türkiye'nin iç politik ve ekonomik durumunun savaşa uygun olmadığını, parlamento ve kamuoyunun savaşa kesin bir şekilde karşı olduğunu ve İngiltere'nin yapacağı teçhizat yardımının Türkiye'ye kolaylık sağlamayacağını bildirmiştir. Öte yandan İngiliz Genelkurmay Başkanlığı da Türkiye'nin savaşa girişinin 1944 yılı Şubat ayı ortalarına ertelenmesi kararı almıştır.⁴³

5. Quebec Konferansı (12-24 Aralık 1943): Sovyet üstünlüğünün arttığı bu yeni dönemde toplanan Quebec Konferansı sonrasında Sovyet Rusya, Türkiye'ye yönelik muhalif politikalarına basın üzerinden devam etmiştir. Sovyet basını bu dönemde Türkiye'nin tarafsızlık politikalarından memnun olmadığını açıkça belirtirken, İngiltere tarafından Türkiye'ye verilen silahların savaş sonrasında Sovyet Rusya'ya karşı kullanacağı iddia edilmiştir.⁴⁴ Öte yandan Türkiye ile ilgili fikir birliği sağlanamayan konferansta, Türkiye'nin direkt savaşa katılması değil, havaalanları ve sava sahasının Müttefik devletlere açılmasını sağlama görüşü benimsenmiştir.⁴⁵

6. Yalta (Kırım) Konferansı (4-11 Şubat 1945): Savaşın sonucunun kesinleştiği ve yeni bir düzenin temellerinin atıldığı 1945 yılı başlarında Yalta'da toplanan konferansta Türkiye'ye yönelik Sovyet Rusya talepleri bir kez daha açık bir şekilde dile getirilmiştir. Konferansın 10 Şubat 1945 tarihli 7. oturumda Sovyet lideri Stalin boğazlar konusunu tekrar gündeme getirerek, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin eskidiğinden bahsetmiş ve artık geçerliliğinin kalmadığını vurgulamıştır.⁴⁶ Aynı konferansta Birleşmiş Milletlerin de kurulması gündeme gelerek Türkiye'nin BM'ye katılması Almanya'ya savaş ilan etmesi şartına bağlı kılınmıştır.⁴⁷ Türkiye ise olumsuz gelişmelerden tedirgin olarak 2 Ağustos'ta Almanya ile diplomatik ilişkileri kesmiş ve ülkedeki Alman vatandaşlarının ülkeyi terk etmesi için 10 günlük süre vermiştir.⁴⁸

7. Potsdam Konferansı (23-25 Temmuz 1945): Savaşın sonucunun kesinleşmesi sonrasında toplanan Potsdam Konferansında Sovyet Rusya, Boğazlar üzerindeki egemenlik isteklerini tekrarlayarak Türkiye'nin zayıf bir ülke olduğunu ve bölgeyi kontrol edemediklerini iddia etmiş ve Boğazların Sovyet-Türk ortak kontrolü altında bulunması talebini yinelemiştir.⁴⁹

Savaşın sonucunun kesinleştiği 1945 yılı içerisinde Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginlik daha somut bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Temeli 1925 yılına dayanan ve birçok kez uzatılarak 1945 yılına kadar getirilen Türk-Sovyet dostluk antlaşmasının sonlandırılması bu konudaki en önemli gelişmedir. Antlaşmanın sonlandırılacak olması, Türkiye'nin Sovyetler Birliği büyükelçisi Selim Sarper'e Molotov aracılığıyla bildirilmiştir. Bunun üzerine Türkiye, yeni şartlara uygun şekilde yeni bir antlaşmanın imzalanmasını teklif etmiş ve 7 Haziran 1945 günü yeni bir antlaşma için görüşülmüştür. Sovyet temsilcisi Molotov, bu görüşmede

³⁹ Semiz-Akgün, *agm*, s. 244.

⁴⁰ Tuğrul Otaç, "İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 1/1, 2019, s. 111.

⁴¹ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde İnönü'nün Dış Politikası*, C. 2, Yenigün Matbaacılık, Ed. Nurer Uğurlu vd., çev. M. Ali Kayabal, Ankara 2000, s. 107.

⁴² Ertem, *agm*, s. 262.

⁴³ Keith Hemilton, "Konferans Savaşı: İngiltere, Türkiye ve Aralık 1943 Kahire Konferansı", *Kahire Konferansı'nın 55. Yıldönümü Paneli Bildirileri*, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 1999, s. 33.

⁴⁴ Esmer-Sander, *agm*, s. 180.

⁴⁵ Sarıçoban, *agm*, s. 1766-1767.

⁴⁶ Bilge, *age*, s. 261.

⁴⁷ İsmail Köse, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 19, 2015, s. 249-251.

⁴⁸ "Dün Gece 12'de Almanya ile Siyasî ve İktisadî Münasebetlerimizi Kestik", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1944, s. 1.

⁴⁹ Armaoğlu, *age*, s. 309.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE ETKİN BİR BÜYÜKELÇİ: SERGEY ALEKSANDROVİÇ VİNOGRADOV'UN FAALİYETLERİ

Türkiye'nin yeni bir antlaşması için bedel ödemesi gerektiğini belirtirken, öncelikle Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere bırakılmasını talep etmiştir. Sovyet tezine göre Türkiye bu toprakları 1918 yılının koşullarında Sovyetlerin zayıf bir anından yararlanarak almıştır. Bunun yanında Türkiye'nin koruyamadığını bahane ederek boğazlarda üs talep edilmiştir. Sarper, bu teklifleri Başkent Ankara'dan aldığı direktifler sonrasında kesin bir şekilde reddederek Türkiye'ye dönmüş ve bundan sonra Türk-Sovyet ilişkilerinde kopuş süreci daha da hızlanmıştır.⁵⁰

Öte yandan Almanya 2 Mayıs 1945 günü Müttefik Devletlere teslim olmuş, yaklaşık beş ay sonra da ABD-Japonya savaşı sonuçlanmıştır. 6 Ağustos günü Hiroşima'ya 9 Ağustos günü ise Nagazaki'ye atılan bombalar ile Japonya teslim olmuş ve İkinci Dünya Savaşı resmen sona ermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi, Türk-Sovyet ilişkilerinde herhangi bir değişikliğe yol açmazken savaş sonrası da Sovyet talepleri aynı şekilde devam etmiştir. Sovyet Rusya bu dönemde de özellikle boğazlar üzerindeki taleplerini dile getirirken, Türkiye'nin savaş yıllarındaki politikalarını eleştirmeye ve Türkiye'yi suçlamaya devam etmiştir. Vinogradov'un Türkiye'de görev yaptığı yıllarda savaş sonrasında Sovyet Rusya tarafından Türkiye'ye verilen notalar ile bu talepler dile getirilmiştir. Siyasi notalar ile Türkiye'den taleplerine devam eden Sovyet Rusya, ikili ilişkilerin kopuşuna giden süreci hızlandırmıştır. Aynı zamanda bu notalar savaş sonrası oluşan iki kutuplu dünya düzeninde Türkiye'nin hızla Batı Blokuna yönelmesine sebep olmuştur.

Savaş sonrası yeni düzende Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik ilk notası, 7 Ağustos 1946 tarihinde verilmiştir. Bu notada Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin uygulanamaz olduğunu öne süren Sovyet Rusya, Türkiye'den aşağıdaki taleplerde bulunmuştur.

1. Boğazlar tüm ülkelerin ticaret gemilerine açık olmalıdır.
2. Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerin geçişine açık tutulmalıdır.
3. Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçmesi özel şartlara bağlanmalıdır.
4. Boğazlara ait rejim tesisi Karadeniz'e sahili bulunan devletler tarafından kontrol edilmelidir.
5. Boğazlardan ticaret gemilerinin serbest geçişi ve güvenliği Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa düzenlenmelidir.⁵¹

Sovyet Rusya'nın bu talebine karşı ilk tepkiler ABD ve İngiltere'den gelmiştir. Ülkelerin yayınladıkları notalara göre Boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce savunulmasına karşı çıkılarak, bunun Türkiye'nin görevi olduğu vurgulanmıştır. Sovyet notasına Türkiye'nin cevabı ise 22 Ağustos günü gelmiştir. Bu notada Türkiye öncelikle Sovyetlerin savaş yıllarında Montrö'yü nasıl ihlal ettiğini açıklarken, savaş boyunca Sovyetlerin bir kere bile kendi güvenliklerinin tehlikede olduğuna dair bir müracaatta bulunmadığını da eklemiştir. Esasen Türkiye, Sovyet taleplerindeki ilk üç maddeyi kabul etmekle beraber 4. ve 5. Maddeleri egemenlik haklarına aykırı olduğu gerekçesiyle kesinlikle reddetmiştir.⁵² Taleplerinin reddedilmesi sonrasında aynı istekleri tekrarlayan ikinci notasını 24 Ağustos 1945 günü veren Sovyet Rusya, bu sefer ABD ve İngiltere'yi devre dışı bırakmaya çalışmıştır. Türkiye ise bu notadan ABD ve İngiltere'yi haberdar ederek 22 Ağustos günü verdiği cevabî notayı tekrarlamıştır. Hemen ardından ABD ve İngiltere'nin de Türkiye'ye destek vermesi ile Sovyet Rusya'nın Montrö Sözleşmesine kadar dayanan talepleri bir kez daha olumsuz karşılık bulmuştur.⁵³

Sovyet Rusya taleplerinin kesin bir şekilde reddedilmesi sonrasında Vinogradov'un Türkiye'de görev yaptığı yıllar içerisinde Türk-Sovyet ilişkilerinde herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Ancak bu talepler, Türkiye'nin Soğuk Savaş yıllarındaki dış politikasının belirleyici etkenleri olmuş ve Türkiye hızla ABD liderliğindeki Batı Blokuna yaklaşmıştır. ABD ile kurulan ittifak süreci boyunca Türk-Sovyet ilişkilerinde her zaman gergin anlar yaşanırken, Türkiye daima Batı Blokunun müttefikliğine ihtiyaç duymuştur. İkili ilişkilerdeki gerginlik, 1960'lı yılların ortalarına doğru yavaş yavaş azalmıştır. Bunda en önemli etkenler Türk-Amerikan ilişkilerindeki gerginliklerin artması ve Soğuk Savaş döneminde oluşan bloklar arasındaki yumuşamadır.

2. Vinogradov'un Türkiye'deki Faaliyetleri

Sergey Aleksandroviç Vinogradov, 1907 doğumlu olup, 1934 yılında Leningrad Üniversitesi'nden mezun olmuştur. 1938 yılında Profesörlük Enstitüsünü bitirerek önce pedagoji alanında çalışmış, ardından da Sanayi Akademisinin ikinci şubesinde görev almıştır. 1940 yılı Ocak ayında Büyükelçilik Müsteşarı olarak atanan

⁵⁰ Faruk Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 138.

⁵¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Dönem: VIII, C. 1, Toplantı: O., Birleşim: 3, s. 30.

⁵² Erel Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, C. 1, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul 2024, s. 505-506.

⁵³ Remzi Çırkoğlu, "1945 Sovyet Talepleri (Stalin) Krizi ve Krizin Dış Politika Analizi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15/2, 2024, s. 221.

Vinogradov, Eylül ayı içerisinde Büyükelçi olarak atanmıştır.⁵⁴ Sovyetler Birliği'nin bu dönemde Ankara'daki en üst düzey temsilcisi olan Vinogradov, Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin yönetilmesinde ve yönlendirilmesinde kilit bir rol oynamıştır.⁵⁵

Vinogradov'un Türkiye'de görev yaptığı yıllarda uluslararası konjonktürün hassasiyeti büyükelçinin faaliyetlerine de açık bir şekilde yansımıştır. Vinogradov, savaşın yoğun bir tempo kazandığı ve özellikle de Sovyet Rusya'nın savaşa dâhil olduğu dönemlerde oldukça yoğun bir mesai ile ikili görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerde Türk-Sovyet ilişkileri ve Türkiye'nin savaş politikasına dair fikir alışverişi yapılmış ve savaşın rotası belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin genel politikaları ve savaşta konumu hakkında diğer yabancı devletlerin elçileri ve bakanları ile de görüşmelerin yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca savaş yıllarında ve savaştan sonraki dönem için Türk-Sovyet ilişkilerinin şekillenmesinde Vinogradov'un oldukça önemli etkisi olduğu görülmektedir. Öyle ki özellikle Türk Dışişleri bakanları ile yaptıkları görüşmelerde Sovyet taleplerini açık ve ısrarcı bir dille gündeme getirmesi, Vinogradov'un ikili ilişkilerin seyrindeki etkisini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

Vinogradov'un yabancı devlet adamları ile görüşmeleri ekseninde ele alınabilecek ilk önemli görüşmesi 2 Mart 1941 günü İngiltere'nin Moskova Büyükelçisi Cripps ile olmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in savaşta güncel gelişmeleri görüşmek üzere Türkiye'ye gelmesinden sonra Cripps'in Vinogradov'u ziyaret etmesi ile gerçekleşen bu görüşmede Vinogradov ısrarla Türkiye'nin Balkan politikası hakkında bilgi edinmek istemiştir. Bunun haricinde bu görüşmede Almanya ve savaşın gidişatı hakkında konuşulduğu bilinmektedir. Konuşma içerisinde Cripps 1925 Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasının uzatılması hakkında ne düşündüklerini sorarken, Vinogradov Türkiye'den bir başvuru beklediklerini eklemiş ve prensip olarak da antlaşmayı uzatmayı benimsediklerini belirtmiştir.⁵⁶ Bu görüşme Vinogradov'un Sovyet çıkarları ekseninde Türkiye'deki politikalarına önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu sayede Vinogradov dış ilişkilerini güçlendirme yolu aradığı gibi Türkiye'nin politikaları hakkında da bilgi sahibi olarak dış politikalarını şekillendirme amacı taşımaktadır. Feridun Cemal Erkin'in ifade ettiği şekilde Vinogradov'un bu minvaldeki görüşmelerinde Türkiye'nin politikalarının eleştirildiği bilinmektedir.⁵⁷

Savaşın ilk yıllarında, Türk-Sovyet ilişkilerinin dostluk çerçevesinde ilerlediği süreçte Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ve Vinogradov arasında geçen bir görüşme, iki devletin ilişkilerindeki dostane ilişkileri daha da pekiştirirken, Menemencioğlu'nun belirttiğine göre Vinogradov oldukça yapıcı bir tutum sergilemiştir. Ayrıca bu görüşme çerçevesinde Sovyet Rusya'nın bu dönem izlenen Türk dış politikasından da oldukça memnun olduğu bilinmektedir.⁵⁸

İki devlet arasındaki ilişkilerin sorunsuz ilerlediği süreçte Türkiye'deki Alman Büyükelçisi Franz Von Papen'a yönelik bir suikast girişimi düzenlenmesi Vinogradov'un gündeminde de değişikliklere yol açmıştır. Bunun temel sebebi, suikastı düzenleyen Ömer Tokat'ın ve mahkemelerde yargılanan kimselerin komünist ülke vatandaşları olmalarıdır. Bu olay yaşandığı dönemde dünya siyasetinde geniş bir şekilde yankılandığı gibi Vinogradov da yargılananların teslim edilmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Suikast girişimi sonrasında yargılamaların devam ettiği 1942 yılında Vinogradov, yargılanan Sovyet sanıkların serbest bırakılması için sık başvurularda bulunarak yetkililerle görüşmeler yapmıştır. Bu süreçte gizli tanıklardan birisi olan Georgiy Petroviç Nikolayev takma adıyla bilinen İsmail Ahmedov Guseynoviç'in iadesi istense de olumlu bir sonuç alınamamıştır. Guseynoviç, bir süre Türk istihbaratı daha sonra da Amerikan istihbaratı için çalışmaya başlamıştır.⁵⁹

Savaşın tüm hızıyla ilerlediği bir dönemde Sovyet Rusya, Türkiye'deki casusluk faaliyetlerine devam etmiştir. Bunlar içerisinde Sovyet Rus Basın Ataşesi ve İstihbarat Subayı olan İsmail Ege'ye Vinogradov tarafından Türkiye'ye karşı casusluk teklif edilmesi önemli bir örnektir. Ege, bu teklifi reddederek Türkiye'ye sığınmış olsa da⁶⁰ bu teklifin özellikle de Vinogradov tarafından yapılmış olması, onun Türkiye'deki faaliyetleri ve Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik politikalarını göstermesi açısından oldukça önem taşımaktadır.

Von Papen Suikast girişimi yargılamaları sürecinde iki devlet arasında anlaşmazlık ortaya çıkmış olsa da bu durum ilişkilerin bozulmasına sebep olmamıştır. Türk-Sovyet ilişkileri 1943 yılına olumlu bir başlangıç yaptığı gibi bu olumlu gelişmeler, Vinogradov'un ikili temasları ile şekillenmiş ve somutlaşmıştır. Bu süreçte 13

⁵⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), Fon: 571, Kutu: 35521, Gömlek: 139758, Sıra: 26, Tarih: 07.09.1940.

⁵⁵ Mustafa Aydın, *Sovyetler Birliği İle Türkiye Arasındaki İlişkiler (1939-1945)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2004, s. 73.

⁵⁶ Bilge, *age*, s. 321.

⁵⁷ Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 208-209.

⁵⁸ Gürün, *age*, s. 244.

⁵⁹ Sevtap Sırakaya, "Von Papen Suikastinde Sovyet İzleri ve Sovyet Basının Tutumu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 33/55, 2014, s. 385-386.

⁶⁰ İsmail Köse, "Borlatan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği'ne İadesi (1945)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 32/93, 2016, s. 156-157.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE ETKİN BİR BÜYÜKELÇİ: SERGEY ALEKSANDROVİÇ VİNOGRADOV'UN FAALİYETLERİ

Şubat 1943 günü Menemencioğlu ile görüşen Vinogradov, öncelikle Churchill ile Menemencioğlu görüşmeleri hakkında bilgi almıştır. Churchill ile yapılan görüşmede Türk-Sovyet ilişkileri hakkında konuşulduğunu da belirten Menemencioğlu, Vinogradov'un Türk-Sovyet ilişkileri hakkında Sovyet Rusya ile doğrudan görüşmeyi isteyip istemediklerini sorması üzerine, Ankara veya Moskova'da Türk-Sovyet ilişkileri hakkında görüşmeye meyilli olduklarını belirtmiştir. Vinogradov, konu hakkında Moskova'ya danıştıktan sonra ikili müzakereler için kendisinin görevlendirildiğini Menemencioğlu'na bildirmiş ve *Sovyetler Birliği Hükümeti Ankara'daki Sefirinin, Türkiye ile U.R.S.S. arasındaki münasebetlerin samimileştirilmesi için müzakereler açılması hususunda Türk Hükümeti tarafından izhar edilen arzuyu bildiren işarını almıştır. Sovyetler Birliği Hükümeti, Türk Hükümeti tarafından bu suretle gösterilen arzuyu iyi karşılayıp bu maksatla müzakereler açmaya hazırdır* ifadelerini içeren bir metin sunmuştur. Vinogradov, bu metni sunduktan sonra, daha önce Menemencioğlu'nun belirttiği şekilde görüşmelerin Moskova'da yapılmasına karar verildiğini belirtmiştir.⁶¹ Ancak görüşme talebi Sovyet Rusya'dan gelmesine rağmen, talebin Türkiye'den geldiği gibi bir intiba oluşturulmak istenmiştir.⁶²

İkili ilişkilerin yoğun ve samimi bir tempoda ilerlediği dönemde savaşın gidişatı hakkında da uluslararası düzeyde önemli konferanslar düzenlenmeye başlanmıştır. Bu konferanslardan birisi olan İkinci Kahire Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda önemli kararlar alınmıştır. Bu karar Türk-Sovyet ilişkilerinde de yeni bir aşamayı başlatmıştır. Kahire Konferansı sonrasında hem konferansta alınan kararı belirtmek üzere hem de Balkanların durumu hakkında görüşmek üzere 18 Kasım 1943 günü Menemencioğlu ve Vinogradov, Dışişleri Bakanlığı'nda tekrar bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmede özellikle Balkan coğrafyası hakkında fikir alışverişi yapılmış, Balkanların İngiltere ve Sovyet Rusya tahakkümü altına girmesinin istenmediği belirtilmiştir. Türkiye bu durumu Sovyetlerle görüşerek düzenleme taraftarı olduklarını belirtmiş ve Sovyet Rusya'nın 1938-1940 sınırı yaklaşımını, Türkiye'nin dikkate almayacağı belirtilerek bu işin Türkiye'yi ilgilendirmediği söylenmiştir. Yani Türkiye, Sovyetlerin bölgedeki taleplerine karşı çıkmazken, Balkan memleketlerinin bağımsızlığı ve bölgenin istikrarı ile ilgilenmiştir. Görüşmelerin devamında Moskova'daki İngiliz Büyükelçisinin Molotov ile iki kez görüştüğünü belirterek Kahire'deki görüşmeler hakkında bilgi verdiğini söylemiştir. Toplantı sonrasında Vinogradov ikili meselelerde tarafların birbirlerine açık edecekleri şeylerin kendi aralarında yapılması gerektiğini belirtmiş, Menemencioğlu ise İngilizlerin kullandıkları ifadeleri kastederek kendisinin herhangi bir yönlendirme yapmadığını belirterek Molotov'un vasıtasız görüşme niyeti varsa kendisinin de niyetli olduğunu açıklamıştır. Bu ifade, Vinogradov tarafından da desteklenmiştir.⁶³

Savaşın seyir değiştirdiği 1944 yılı içerisinde Türk-Alman ilişkilerinin samimi bir havada ilerlemesi Müttefik Devletlerin de tepkisine neden olurken, 14 Nisan günü ABD ve İngiltere Türkiye'den Almanya'ya krom sevkiyatını durdurmasını istemişlerdir. Menemencioğlu ise yaptığı açıklamada Müttefik notasının incelendiğini ve alınan kararla Almanya ve Mihver devletlerine krom sevkiyatının 21 Mayıs 1944 tarihinden itibaren durdurulduğunu bildirmiştir.⁶⁴

18 Kasım 1943 günü yapılan görüşmenin devamı sayılabilecek nitelikte 22 Mayıs 1944 günü Menemencioğlu ve Vinogradov tekrar bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmenin içeriği Molotov'un 2 Nisan 1944 günü Romanya'daki askerî harekât gerekçelerine yönelik açıklaması ile de şekillenmiştir.⁶⁵ Menemencioğlu öncelikle Türk-Sovyet ilişkilerinin herhangi bir üçüncü ülkenin müdahalesinden arındırılmasının istendiğini ifade etmiştir. Bunun devamında Balkanlarda yapılacak bir işbirliğinin Avrupa işbirliğinin ilk basamağı olduğu belirtilmiş ve Molotov tarafından yapılan açıklama kastedilerek iki hükümetin uyguladıkları bağımsız Balkan politikasına zarar vermeyecek şekilde bir antlaşma gündeme gelmiştir. Antlaşmada Sovyet Rusya ve Türkiye'nin birbiriyle istişareyi üstlendikleri hakkında bir madde ile iki ülkenin birbirlerine siyasi destek olacaklarını gösterir bir madde bulunması üzerinde istişare edilmiştir. Vinogradov, bu tekliften memnun olarak yürürlüğe girene kadar sürecin Türkiye tarafından nasıl ilerletileceğini sormuştur. Saraçoğlu'nun hemen imza atılmasına yönelik teklifine 5 Haziran günü cevap veren Vinogradov, böylesi bir antlaşma için tek yolun derhal Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan ederek Müttefikler yanında savaşa girmesi olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

Benzer görüşmeler ilerleyen dönemlerde de devam etmiştir. Ancak bu süreçte Menemencioğlu'nun istifası nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti'ni Genel Sekreterlik makamından Cevat Açıkalın temsil etmiştir. Yapılan görüşmelerde genel olarak Türk-Alman ittifakı ve Sovyet Rusya'nın bu ilişkilerden şikâyet etmesi üzerinde durulmuştur. Türkiye, savaşın ilk yıllarındaki Alman-Sovyet yakınlaşmasını gündeme getirirken, iki ülkenin uyguladığı ortak siyaset anlayışını sorgulamıştır. Benzer konular Açıkalın ve Vinogradov arasında 27

⁶¹ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları*, T.C. Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, t.y., s. 139-140.

⁶² Gürün, *age*, s. 252.

⁶³ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s. 163-164.

⁶⁴ Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 302.

⁶⁵ Molotov bu açıklamasında Romanya'ya düzenlenen askerî harekâta ülkedeki düzeni değiştirmeye niyetli olmadıklarını, tek amacın Alman birliklerini kovmak olduğunu belirtmektedir.

⁶⁶ Gürün, *age*, s. 263-264.

Haziran'da gerçekleştirilen görüşmede de ele alınmıştır. Ancak bu konular üzerinde herhangi bir görüş birliğine varılamamıştır. Yalnızca bir önceki görüşmeden farklı olarak Açıkalin, 1925'te imzalanan dostluk antlaşmasının uzatılması gerektiğini belirtirken, Vinogradov bu konuda çok da acele etmeyerek bunun bazı şartlara bağlı olduğunu belirtmiştir. Sovyet Rusya da Türkiye'nin artık savaşa girmesi gerektiğini belirtirken Almanya'nın herhangi bir tehlike arz etmediğini ilave etmiştir. Açıkalin ise bu imaya karşılık Almanya'nın yenilmesi ile zarar verebilmesinin farklı olduğunu belirtirken, zarar verebilecek potansiyelde olduğunu vurgulamıştır.⁶⁷

Türk-Sovyet görüşmelerinin yoğunlaştığı bu dönemde Türkiye'nin dış politikasında da önemli değişiklikler yaşanmış, savaş koşulları güncellenmiştir. Savaşın yeni koşullarında 2 Ağustos 1944 günü Türkiye, Almanya ile ilişkilerini kesmiştir. Aynı zamanda yine bu süreçte ABD, Türkiye'ye yönelik askerî yardım koşullarını kabul etmiş ve ikili görüşmeler başlamıştır. Özellikle de Almanya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi konusunda görüşülmesi için 3 Temmuz 1944 günü Açıkalin, Vinogradov'u güncel gelişmelerden haberdar etmiştir. Açıkalin, bu kararın bir yarım tedbir olduğunu belirtirken, savaş ilanının ilerleyen zamanlarda olacağını eklemiştir. Bu konuda Vinogradov'un asıl ilgilendiği husus ise kararın bir İngiliz talebi mi yoksa Sovyetlerle ilişkilerin düzeltilmesi için mi alındığıdır. Açıkalin bu konuda bilgisinin olmadığını belirtirken, görüşmenin ilerleyen safhaları Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi konusuyla ilgili olmuştur. Bu hususta Vinogradov, savaş ilanını şart koşarken; Açıkalin ilişkilerin düzelmesi sonrasında savaş ilan edilebileceğini vurgulamıştır. Türkiye'nin savaşa dâhil olmasına dair tutumunu 6 Temmuz günü yapılan görüşmede de tekrarlayan Vinogradov, 1944 yılı temmuz ayı içerisinde bu tutumu birçok kez tekrarlamıştır.⁶⁸

Almanya ile ilişkilerin kesilmesi sonrasında Türk-Sovyet ilişkilerinde de yumuşama olacağını ve hatta 1925 antlaşmasının uzatılabileceğini uman Türkiye, savaşın sonlarına doğru Sovyet Rusya ile ilişkilerinde daha yapıcı olmaya özen göstermiştir. Bu dönemde Türkiye, savaşa girmeden ikili ilişkilerin düzelmesi için bir yol ararken, özellikle Almanya ile ilişkilerin kesilmesini ön planda tutulduğu görülmüştür. Sovyet Rusya ise ısrarla bunun yetersizliğini vurgularken savaş yıllarında elde ettiği otoriter güce de dayanarak Türkiye'ye kendi isteklerini kabul ettirmenin, özellikle de savaştan sonra Boğazlar ve Doğu sınırında hak iddia etmenin peşine düşmüştür.

1944 yılı Ağustos ayında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, 7 ve 16 Ağustos tarihlerinde Açıkalin ile Vinogradov arasında yapılan temaslarda, Sovyetler Birliği'nin ilişkilerin ilerletilmesine mesafeli yaklaştığı gözlemlenmiştir. Son olarak 22 Ağustos'ta, Açıkalin iki taraf arasında ilişkilerin olumsuz seyretmediğini vurgulayan ortak bir açıklama yapılmasını önermiş; bu yolla uluslararası kamuoyuna Türk-Sovyet dostluğunun sürdüğü mesajının verilmesi hedeflenmiştir. Ancak bu öneri, 4 Eylül'de Vinogradov aracılığıyla reddedilmiştir.⁶⁹ Bu durum, iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulma sürecini hızlandırmıştır. Bu tarihten sonra Sovyetler Birliği, Vinogradov'un söylemleriyle Türkiye'ye karşı daha sert ve tehditkâr bir tutum sergilemiş; böylece savaş sonrasında Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir doğrultuda şekillenmeye başlamıştır.

1944 yılının son ayları önemli diplomatik gelişmelere sahne olmuştur. Bu dönemde, Sovyet diplomatı Vinogradov'un Aralık ayında geçici olarak ülkesine döndüğü bilinmektedir.⁷⁰ Bu sırada Müttefik baskısı günden güne artarken, Boğazlardan geçen Alman gemilerinin aranması meselesi Bakanlar Kurulu'nda da gündeme gelmiştir. Burada Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun takip ettiği politika tasvip edilmeyince Menemencioğlu istifa etmiştir. Bundan sonra Dışişlerinde bir yeniden yapılanma süreci başlamış, Cevat Açıkalin Bakanlık Genel Sekreterliğine getirilirken, Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur istifa etmiştir.⁷¹ Baydur'un yerine ise 29 Eylül 1944'te Selim Sarper atanmıştır.⁷² Sarper, 3 Kasım'da Molotov ile yaptığı görüşmede iki ülke arasında inkılabın başından beri mevcut olan sıkı dostluğu idame yolunda çaba sarf edeceğini açıklamıştır.⁷³ Ardından da 6 Kasım günü SSCB Prezidyum'u Başkanı Mihail İvanoviç Kalinin'e itimatnamesini sunarak görevine başlamıştır.⁷⁴

Selim Sarper, Türk dış politikasının son derece hassas bir sürecinde kritik bir göreve getirilmiş, Vinogradov ile de Moskova'da görüşmeler gerçekleştirmiştir. İkili arasında 12 Aralık 1944 tarihinde gerçekleşen görüşmede, Türk-Sovyet ilişkilerine dair önemli bir diyalog yaşanmıştır. Görüşme sırasında Vinogradov, Türk basınının Sovyetler Birliği karşıtı bir tutum içinde olduğunu dile getirerek bundan duyduğu rahatsızlığı Sarper'e iletmıştır. Bu eleştiriler üzerine Sarper, benzer bir biçimde Rus medyasının da Türkiye hakkında olumsuz

⁶⁷ Benhür, *agt*, s. 401-403.

⁶⁸ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s. 231-233.

⁶⁹ Bilge, *age*, s. 257-258.

⁷⁰ TDA, Fon: 571, Kutu: 35230, Gömlek: 138596, Sıra: 5, Tarih: 16.11.1944.

⁷¹ Sadık Erdaş, "Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Selim Sarper'in Moskova Büyükelçiliği (1944-1946)", *CTAD*, S. 20/40, 2024, s. 362.

⁷² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 30-18-1-2 (Kararlar Daire Başkanlığı, 1928-), Yer No: 106-66-10, Tarih: 29.09.1944.

⁷³ TDA, Fon: 571, Kutu: 35231, Gömlek: 138611, Sıra: 66, Tarih: 04.11.1944.

⁷⁴ TDA, Fon: 571, Kutu: 35230, Gömlek: 138596, Sıra: 3, Tarih: 06.11.1944.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE ETKİN BİR BÜYÜKELÇİ: SERGEY ALEKSANDROVİÇ VİNOGRADOV'UN FAALİYETLERİ

yayınlar yaptığını belirterek karşılık vermiştir. Bu karşılıklı şikâyetler sırasında konuşma, daha önceki meselelerin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Vinogradov bu noktada, *bunlar artık tarihe karıştı, biz bugünü ve yarını konuşalım*, diyerek konuyu değiştirmeye çalışmışsa da, Sarper geçmişin unutulacaksa herkes için unutulması gerektiğini, aksi hâlde bir tarafın işine geldiğinde eski olayları gündeme getirmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Sarper, görüşme atmosferini yumuşatmak için çaba göstereceğini ifade etmiştir. Vinogradov ise ortamın düzelmesi için daha yapıcı adımlar atılması gerektiğini savunmuştur. Bu noktadan sonra iki diplomat arasında ilişkilerin gelişmesini engelleyen faktörlerin ne olduğu üzerine bir tartışma başlamış ve bu engellerin kaynağı araştırılmaya çalışılmıştır. Görüşmenin ilerleyen bölümünde Sarper, Ankara'da kaldıkları yerden müzakerelere devam edilebileceğini belirtmiş, buna karşılık Vinogradov, eski yöntemlerin artık etkili olmadığını ve yeni bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Sarper, bu temasın ardından Sovyetlerin genel tutumunu dostça olarak değerlendiremeyeceğini söylemiş; Vinogradov'un tavırlarını ise dürüst ve nazik olmakla birlikte mesafeli ve çekingen olarak tanımlamıştır.⁷⁵ Sarper ayrıca Rusya'ya gönderilecek harp levazımının bundan sonra Boğazlar'dan geçeceği haberini Londra Radyosu neşriyatından öğrenmiş, geçiş keyfiyetinin Montrö Sözleşmesi kararlarının tatbikinden ibaret olmakla beraber, müttefik ve dost ülkelere bu imkânın verilmesinden dolayı memnuniyetini bildirmiştir.⁷⁶

Moskova'da göreve başlamasının üzerinden üç aya yakın bir zaman geçen Sarper, bu süre içerisinde yaptığı görüşmeler ve edindiği intiba hakkında bir rapor hazırlamıştır. Burada Molotov, Vişinskiy, Dekanozov, Solomon Aleksandr Lozovski, Maksim Maksimoviç Litvinov, İvan Mihailoviç Mayskiy, Sergey İvanoviç Kavtaradze ve Vinogradov gibi önde gelen Sovyet kordiplomatlarıyla görüşmeler yapan Sarper, görüşmeler sonucundaki izlenimlerini aktarmıştır. Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı tavrının dostane olmadığını ifade eden Sarper, nazik olmalarının ötesinde çekingen ve soğuk davrandıklarını ifade etmiştir. Sarper, umumi ziyafet ve resmi kabullere davet edildiklerini, yalnız "kendi aramızda toplanıyoruz" süsü vermek istedikleri zaman sadece Birleşmiş Milletler üyelerini davet ettiklerini, Türkleri, İsveçlileri, İranlıları ve Japonları çağırmadıklarını dile getirmiştir.⁷⁷ Sarper raporunda bu durumun sebebini, ileride yapılacak görüşmeler için Sovyetlerin şimdiden bir taahhüt altına girmek istememesinin yanında, Sovyet-Alman savaşı karşısında Türkiye'nin hissen Almanya'nın yanında yer aldığını, daha da ilerisi Türkiye'nin Sovyetler ile İngilizler arasında çıkacak bir ihtilafı beklediğini zannetmeleri olarak görmüştür.⁷⁸ Moskova'da bulunduğu zaman diliminde devletinden aldığı talimata uyarak, dost ve uysal görünerek, sabır ve dikkatle çalıştığını vurgulayan Sarper, Vinogradov'un da Moskova'da bulunmasından istifade ederek Sovyetlerin Türkiye'den ne istediğini anlamaya çalıştığını yazmıştır. Sarper bu çerçevede Sovyetlerin antlaşma için teklif sunmak yerine Türkiye'den gelecek teklifleri beklediğini ve bu teklifler üzerinde istedikleri miktarda durma temayülü içinde olduğunu belirtmiştir. Sovyetlerin bir Akdeniz filosu kurma niyetinde olduğunu ifade eden Sarper, Boğazlar işinden de kolayca vazgeçmeyeceklerini eklemiştir.⁷⁹

Sarper, Ocak ayı sonlarında memuriyetine ilişkin bazı işlerin tanzimine ilişkin kısa bir süreliğine Ankara'ya dönme talebinde bulunurken,⁸⁰ Dışişleri, Sarper'e gönderdiği şifreli telde Molotov'u ziyaret etmesini, Yalta görüşmelerinin siyasi ve Balkanlara ilişkin safhası hakkında aydınlatıcı bilgi edinmesini istemiştir.⁸¹ Sarper ise Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilanından bir gün sonra görüşebildiği Molotov, Boğazlar meselesinin konferansta görüşüldüğü ancak Sovyet Rusya'nın burada bir proje sunmadığını bildirmiştir. Sarper cevaben, Boğazlar meselesinin Türkiye'nin yüksek menfaatlerini alakadar eden bir mesele olduğunu, Sovyet Rusya'nın kendisini bu meselede alakadar saysa da Boğazlar rejimini tanzim eden sözleşmenin uluslararası bir tarafı olduğunu ifade etmiştir.⁸² Öte yandan Sarper'in kısa süreliğine Ankara'ya dönme talebi, Mart sonunda karşılık bulmuş ve yanında kızı ve basın atasılarıyla birlikte⁸³ 4 Nisan'da Ankara'ya gelmiştir.⁸⁴

Öte yandan Sarper ile Vinogradov arasında gerçekleşen bir diğer kayda değer görüşme, 21 Mayıs 1945 tarihinde yapılmıştır. Her ne kadar bu buluşma kişisel bir nitelik taşısa da, iki ülke arasındaki ilişkiler hakkında fikir alışverişinde bulunulmuştur. Görüşme sırasında Sarper, Montrö Sözleşmesi'nde bir değişiklik beklenip beklenmediğini sormuş, Vinogradov ise bu soruya açık bir şekilde "evet" yanıtını vermiştir. Her iki taraf da çok taraflı bu sözleşmede değişiklik yapmanın zorluklarının farkındaydı. Ancak Vinogradov esas meselenin, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'deki güvenliği konusunda duyduğu kaygılar olduğunu vurgulamıştır. Bunun üzerine Sarper, Boğazların Türkiye açısından da bir güvenlik meselesi olduğunu ifade etmiş ve ardından, *bu*

⁷⁵ TDA, Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 66, Tarih: 11.12.1944.

⁷⁶ TDA, Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 71, Tarih: 15.01.1945.

⁷⁷ TDA, Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 61, Tarih: 27.01.1945, s. 1.

⁷⁸ Aynı belge, s. 2.

⁷⁹ Agb, s. 3-4.

⁸⁰ TDA, Fon: 571, Kutu: 35571, Gömlek: 139763, Sıra: 1, Tarih: 29.01.1945.

⁸¹ TDA, Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 59, Tarih: 19.04.1945.

⁸² TDA, Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 57, Tarih: 26.02.1945, s. 2-3.

⁸³ TDA, Fon: 571, Kutu: 35521, Gömlek: 139761, Sıra: 45, Tarih: 25.03.1945.

⁸⁴ TDA, Fon: 571, Kutu: 35521, Gömlek: 139761, Sıra: 46, Tarih: 25.03.1945. (?) (Belge tarihinin sehven 1946 yazıldığı kanaatindeyim. Doğrusu 1945 olmalı.)

geçidin, müttefik bir ülkenin kontrolünde ve tahkim edilmiş bir şekilde bulunması, sizin açınızdan da yararlı olacaktır, kanaatimce, demiştir. Sonrasında ise, Montrö Sözleşmesi'ne dokunmadan nasıl bir çözüm bulunabileceğini sorgulamıştır. Sarper ve Vinogradov, olası bir ittifak antlaşması üzerine konuşmuş ve bu antlaşmanın üçüncü bir tarafı hedef almayan bir biçimde olabileceğini değerlendirmişlerdir. Ayrıca Vinogradov, Karadeniz'e giriş yapacak deniz kuvvetlerinden duydukları endişeyi dile getirmiş; Sarper'in, bu durumun İngiltere ile bir sorun yaratıp yaratmayacağı yönündeki sorusuna ise sert bir tepki göstermiştir. Görüşmenin sonunda, tamamen kişisel bir temas olarak değerlendirildiği için İngiliz tarafına bilgi verilmemesi kararlaştırılmıştır. Ertesi gün, veda amacıyla Vinogradov'u yeniden ziyaret eden Sarper, önceki gün yapılan görüşmeye dair görüşlerini sormuş ve Karadeniz'in güvenliği hakkında daha kapsamlı bir değerlendirme yapmak istediğini belirtmiştir.⁸⁵

Türk-Sovyet ilişkilerindeki en dikkat çekici değişimlerden biri ve aynı zamanda bir dönüm noktası sayılabilecek gelişme, 1925 tarihli antlaşmanın sona erdirilmesidir. Bu konuda Sarper ile Vinogradov arasında Ankara'da birkaç kez gayri resmî görüşmeler gerçekleştirilmiş ve yeni bir antlaşma taslağı üzerine düşünceler paylaşılmıştır. Ancak bu temaslardan somut bir sonuç elde edilememiştir. Bu gelişmelerin ardından Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945 tarihinde, 17 Aralık 1925'te imzalanmış olan Türk-Sovyet Antlaşması'nı feshettiğini Sarper'e resmî olarak bildirmiştir.⁸⁶ Fesih kararı, *Sovyet Hükümeti, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerinin devamında 17 Aralık 1925 tarihinde yapılan Türk-Sovyet Antlaşması'nın kıymetini takdir etmekle beraber, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen derin değişiklikler nedeniyle işbu antlaşmanın artık yeni koşullara uymadığını ve ciddi bir surette iyileştirilmeye muhtaç olduğu lüzumunu müşahade etmektedir* ifadeleriyle bildirilirken, Sarper durumu 20 Mart'ta Ankara'ya telgrafla iletmiştir.⁸⁷ Karardan sonra, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka, 4 Nisan 1945'te Vinogradov'a bir deklarasyon sunmuş; bu belgede, antlaşmanın önemine vurgu yapılmış ve Sovyetlerin fesih talebinin kabul edildiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, dönemin koşullarına uygun yeni bir antlaşma önerisini Sovyetler Birliği'nden beklediklerini de dile getirmiştir.⁸⁸

Yapılan antlaşmanın feshedilmesinin ardından, yeni bir antlaşma imzalanması ve Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceği hakkında görüşmek amacıyla Sarper ile Vinogradov'un 21 Nisan 1945 tarihinde yeniden bir araya geldikleri bilinmektedir. Bu görüşmede Vinogradov, Türk tarafının iletmiş olduğu notaya henüz yanıt verilmemesinin nedenini, yaklaşan San Francisco Konferansı'nın hazırlıklarıyla meşgul olunmasına bağlamıştır. Aynı günün akşamında gerçekleşen ikinci görüşmede ise, Sarper, hükümetten aldığı yetkiler çerçevesinde müzakerelere hazır olduklarını bir kez daha ifade etmiş, buna karşılık Vinogradov da bu durumun Moskova'ya iletileceğini belirtmiştir.⁸⁹

1925 yılında temelleri atılan ve 1945 yılına dek sürdürülen, Türk-Sovyet ilişkilerinin güvene dayalı temelini oluşturan 17 Mart 1925 tarihli dostluk antlaşmasının feshedilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin resmen başlamasına neden olmuştur. Antlaşmanın yürürlükten kaldırılması, Türkiye'de Sovyetler Birliği'ne yönelik endişeleri artırmış; Sovyetlerin Türkiye'ye olası bir saldırısını engelleyecek hukuki bir düzenleme de ortadan kalkmıştır. Bu gelişmenin ardından Türk-Sovyet ilişkileri, esasen Sovyetler Birliği'nin açıkça dile getirdiği taleplere karşı bir savunma hattı oluşturma çabası çerçevesinde şekillenmiştir.

Sovyet Rusya fesih kararını 19 Mart'ta Türkiye'ye bildirirken, savaş sonrası değişen koşullara vurgu yapmış ve Türkiye ile yeni koşullarda yeni bir antlaşma yapmaya hazır olunduğunu beyan etmiştir. Türkiye ise 4 Nisan'da yeni koşulların ne olacağını içeren bir notayla Sovyet Rusya'ya karşılık vermiştir. İki ülke arasındaki büyükelçiler düzeyindeki görüşmelerin ardından Dışişleri Bakanı Molotov, Büyükelçi Sarper'i kabul etmiş ve 1921 Antlaşması'yla kabul edilen sınırlarda değişiklik talep etmiştir. Buna göre Kars ve Ardahan'ın iadesi talebi tekrar edilmiş, dahası Montrö'nün gözden geçirilmesi ve Boğazlardan üs verilmesi talepleri de yinelenmiştir. Türkiye bu talepleri doğrudan reddederken, artık Sovyet Rusya'yla bir anlaşmaya varamayacağı anlamış ve Batılı devletlerle görüşme yolunu tercih etmiştir. Bunun üzerine 8 Ağustos'ta Türkiye'ye bir nota veren Sovyet Rusya, Potsdam Konferansı'nda Montrö'yle ilgili kabul edilen bazı hususlarda değişiklik talep etmiştir. Türkiye'nin sadece ilk 3 maddesini kabul ettiği değişiklik önerileri şunlardı; 1) Boğazlar tüm ticaret gemilerine açık tutulacak, 2) Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine her zaman açık tutulacak, 3) Özellikle öngörülen durumlar dışında Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulacak, 4) Boğazlar'dan

⁸⁵ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s. 255-257.

⁸⁶ Mehtap Başarır, "Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansımaları", *Belgi*, S. 2/18, 2019, s. 1423.

⁸⁷ Bilge, *age*, s. 265-266.

⁸⁸ TDA, Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 2, Tarih: 13.06.1945.

⁸⁹ TDA, Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 26, Tarih: 22.04.1945.; *Türk Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları*, s. 254.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE ETKİN BİR BÜYÜKELÇİ: SERGEY ALEKSANDROVİÇ VİNOGRADOV'UN FAALİYETLERİ

geçişin düzenlenmesi yetkisinin Türkiye ve Karadeniz devletlerine ait olduğu kabul edilecek, 5) Boğazlar'ın güvenliği Türkiye ve SSCB tarafından sağlanacak.⁹⁰

İlişkilerde yeni bir döneme girilirken, Vinogradov görevine aktif biçimde devam etmiştir. Bu süreç boyunca sık sık ikili temaslarda bulunmuş, Sovyetler Birliği'nin taleplerini artık daha açık bir dille ifade etmeye başlamış ve tehdit içeren Sovyet politikalarının yürütülmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Vinogradov 1946 yılında görevinden ayrılana dek, hem Türkiye'deki yetkililerle hem de diğer ülkelerin temsilcileriyle çeşitli görüşmeler gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu görüşmelerin ana gündem maddesini ise Boğazlar konusu oluşturmuştur. Vinogradov, Boğazlarla ilgili taleplerini açık şekilde ortaya koyarken, Türk hükümeti yetkilileri bu talepleri ısrarla geri çevirmiştir. Yapılan görüşmeler arasında en dikkat çekici değişikliklerin yaşandığı toplantı, 9 Mart 1946 tarihinde Saraçoğlu ile gerçekleştirilen görüşmedir. Bu görüşmede özellikle Sovyet Rusya'nın taleplerinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Gürcü akademisyenlerin isteklerine yönelik olumsuz tutumların bu değişiklikte etkili olduğu anlaşılmaktadır. Görüşme sırasında, Sovyet tarafı Türkiye'nin Boğazlarda kendilerine bir üs vermesi durumunda, toprak taleplerinden vazgeçebileceklerini dile getirmiştir. Her ne kadar bu, ilk kez toprak talebinden geri adım atıldığını gösterse de, Saraçoğlu bu teklifi net bir şekilde reddetmiştir.⁹¹

Vinogradov, yalnızca Türk yetkililerle değil, aynı zamanda yabancı ülkelerin temsilcileriyle de hem ikili hem de çok taraflı görüşmeler gerçekleştirmiş ve bu görüşmelerde Sovyet taleplerini açıkça dile getirmiştir. Bu temaslarda en dikkat çekici olanlardan biri, 28 Haziran 1945 tarihinde ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson ile yapılan görüşmedir. Bu görüşmenin içeriği, Wilson tarafından ABD Dışişleri Bakan Vekili Crew'e rapor edilmiştir. Wilson'un aktardığına göre, Vinogradov bu görüşmede Türkiye'ye karşı son derece sert ve tehditkâr bir üslup takınmıştır. Görüşme sırasında, Türkiye ile bir dostluk antlaşması yapılabilmesi için Ankara'nın bazı tavizlerde bulunması gerektiği ileri sürülmüş; bu tavizlerin başında Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılması ve Karadeniz'in güvenliğine dair hususlar yer almıştır.⁹² Aynı toplantıda Gürcistan'ın Türkiye'den toprak talepleri de gündeme gelmiş, Vinogradov bu konuda da benzer bir kararlılık sergileyerek Gürcü halkının aidiyet hissettiği bölgelerin Gürcistan'a katılmasının önemini vurgulamıştır.⁹³

Wilson ile yapılan görüşmenin üzerinden çok geçmeden, ABD boğazlara ilişkin tutumunu ve değişiklik taleplerini Türkiye'ye bir nota ile bildirmiştir. Bu notada, Boğazların ticaret gemilerine açık kalması, Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelerin savaş gemilerine geçiş hakkı tanınması, barış döneminde ise Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine geçişin yasaklanması ve yalnızca kıyıda ülkelerin Birleşmiş Milletler çatısı altında hareket etmeleri haricinde Boğazların kapalı tutulması gibi öneriler yer almıştır. Söz konusu talepler yalnızca Türkiye'ye değil, aynı zamanda İngiltere ve Sovyetler Birliği büyükelçiliklerine de iletilmiştir. Özellikle yabancı savaş gemilerine yönelik kısıtlamalara karşı çıkan Vinogradov, Türkiye'nin Boğazların güvenliğini sağlama kapasitesine sahip olmadığını ve bu nedenle Türkiye'ye güven duymadıklarını ifade etmiştir. Ayrıca, ABD'nin sunduğu önerilerin Sovyetler açısından tatmin edici olmadığını da vurgulamıştır.⁹⁴

Vinogradov'un Türkiye'de yürüttüğü aktif diplomatik görev süresince Boğazlar ve Türk topraklarıyla ilgili taleplerini açıkça dile getirdiği görüşmelerden biri de 1945 yılında Yunanistan Büyükelçisi Raphael ile yaptığı buluşmadır. Bu görüşmede Vinogradov, Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını "önemsiz bir mesele" olarak nitelendirmiş, üç büyük gücün bu yönde baskı yapması durumunda Türkiye'nin bu toprakları kolaylıkla terk edebileceğini savunmuştur. Vinogradov'un bu ifadeleri üzerine Büyükelçi Raphael, Türkiye'nin herhangi bir işgal bölgesi olmadığını vurgulamış ve böyle bir durumu kabul etmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Boğazlar konusuna dair bazı sorular yöneltmesine rağmen, Vinogradov'dan herhangi bir yanıt alamamıştır. Görüşme sırasında Vinogradov, 12 Ada konusunu da gündeme getirerek Dr. Aras'ın bu konuda yazdığı makaleye atıfta bulunmuş ve Yunan tarafının görüşünü öğrenmek istemiştir. Raphael ise söz konusu makaleyi saçma bulduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda Vinogradov'un, 12 Ada meselesini gündeme taşıyarak Yunanistan'ın desteğini kazanmayı ve böylece Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs edinme talebini güçlendirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.⁹⁵

Sovyet Rusya'nın taleplerinin uluslararası ortamda gündeme geldiği ve sürekli reddedildiği bir süreçte, savaş sona ermiş ve ilişkilerde bir dönüm noktasına gelinmiştir. Sovyetler Birliği'nin de içinde yer aldığı Müttefik Devletler grubu savaşı zaferle tamamlamıştır. Savaşın resmen bitmesinin ardından, Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerilimler somut biçimde hissedilmeye başlamıştır. Bu süreçte, Vinogradov 1946 yılında ülkesine

⁹⁰ Erel Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 23-27.

⁹¹ Gürbüz Arslan, "Gürcü Akademisyenlerin 'Türkiye'ye Karşı Meşru Taleplerimiz Üzerine' Başlıklı Mektubu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16/32, 2022, s. 509-510.

⁹² Benhür, *agt*, s. 447-448.

⁹³ Arslan, *agm*, s. 500.

⁹⁴ Gürün, *age*, s. 300-301.

⁹⁵ TDA, Fon: 571, Kutu: 35230, Gömlek: 138597, Sıra: 3, Tarih: 05.08.1945.

geri dönmüş; 1948 yılına kadar Türk-Sovyet ilişkileri yalnızca maslahatgüzarlık düzeyinde sürdürülmüştür. Türk belgelerinde tam olarak tespit edilemeyen Vinogradov'un görev süresi, farklı bir kaynaktan 17 Eylül 1940-24 Şubat 1948 tarihleri arası olarak tespit edilmiştir.⁹⁶

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk-Sovyet ilişkileri, uluslararası sistemdeki köklü dönüşümlerin ve güç dengelerindeki radikal değişimlerin bir yansıması olarak karmaşık bir diplomatik süreçten geçmiştir. Bu çalışma, söz konusu dönemde Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Sergey Aleksandroviç Vinogradov'un faaliyetleri üzerinden, iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini analiz etmeyi amaçlamıştır. Araştırmanın bulguları, Türkiye'nin savaş boyunca izlediği tarafsızlık politikasının ve Sovyetlerin bölgedeki yayılmacı emellerinin çatışması sonucunda ortaya çıkan gerilimleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Çalışmanın temel bulguları, Sovyet diplomasinin Türkiye'ye yönelik üç aşamalı bir strateji izlediğini göstermektedir. İlk aşamada (1939-1941), Molotov-Ribbentrop Paketi'nin sağladığı stratejik avantajla hareket eden Sovyetler, Türkiye ile saldırmazlık antlaşması imzalayarak bölgedeki konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. İkinci aşamada (1941-1943), Almanya'nın SSCB'ye saldırmasıyla birlikte Moskova, Ankara'yı savaşa dahil olmaya zorlayan daha agresif bir tutum benimsemiştir. Üçüncü ve son aşamada (1944-1946) ise savaşın gidişatının belirginleşmesiyle birlikte Sovyetler, Boğazlar üzerinde kontrol ve Doğu Anadolu'da toprak talepleriyle açıkça ortaya çıkan yayılmacı bir politika izlemiştir.

Vinogradov'un diplomatik faaliyetleri incelendiğinde, Sovyet dış politikasının bu üç aşamadaki evriminin somut örneklerini görmek mümkündür. Büyükelçi, özellikle 1943 sonrası dönemde Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerde giderek artan bir sertlik sergilemiş ve Sovyet taleplerini diplomatik nezaket sınırlarını zorlayacak şekilde dile getirmiştir. Bu durum, Türk arşiv belgelerinde açıkça görülebileceği üzere, Ankara'daki siyasi elitlerde Sovyetler Birliği'ne karşı derin bir güvensizlik yaratmıştır.

Literatürde genellikle göz ardı edilen ancak bu çalışmanın ortaya çıkardığı önemli bir bulgu da Vinogradov'un istihbarat faaliyetlerindeki rolüdür. Von Papen suikast girişimi, İsmail Ege vakası ve çeşitli Türk bürokratlarına yönelik yaklaşım girişimleri, Sovyet diplomasinin klasik diplomatik kanalların yanı sıra gizli operasyonlara da başvurduğunu göstermektedir. Bu durum, Soğuk Savaş dönemi Sovyet dış politikasının erken işaretleri olarak yorumlanabilir.

Çalışmanın metodolojik yaklaşımı, hem birincil kaynakların (arşiv belgeleri, diplomatik yazışmalar) hem de ikincil kaynakların karşılaştırmalı analizine dayanmaktadır. Bu yöntem, Türk ve Sovyet perspektiflerini bir arada değerlendirme imkânı sağlamış ve tek taraflı yorumlardan kaçınmayı mümkün kılmıştır. Özellikle Türk Dışişleri Bakanlığı arşivlerindeki Vinogradov görüşme tutanakları, Sovyet diplomatik taktiklerinin anlaşılmasında kritik bir rol oynamıştır.

Araştırmanın ulaştığı en önemli sonuç, Sovyetlerin Türkiye politikasının 1943'ten itibaren kalıcı bir şekilde yayılmacı bir karakter kazandığıdır. Bu dönüşüm, savaş sonrasında Türkiye'nin Batı ittifakına yönelmesinde belirleyici olmuştur. Vinogradov'un 1945-46 yıllarında Kars ve Ardahan taleplerini ısrarla gündeme getirmesi ve Boğazlar konusundaki katı tutumu, Türk siyasi elitlerinde Sovyet tehdidine karşı kolektif bir bilincin oluşmasına yol açmıştır.

Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı'nın Türk dış politikası üzerindeki etkilerini anlamak için yeni bir perspektif sunmaktadır. Geleneksel tarih yazımının aksine, sadece uluslararası konjonktürün değil, bireysel diplomatik aktörlerin de tarihsel süreçleri şekillendirmedeki rolüne ışık tutmaktadır. Vinogradov örneği, bir büyükelçinin sadece temsil yetkisiyle sınırlı kalmayıp, ülkesinin dış politikasının oluşumunda aktif bir aktör olabileceğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki Türk-Sovyet ilişkileri, güç dengesi stratejileri, jeopolitik çıkarlar ve kişisel diplomasinin kesiştiği karmaşık bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Vinogradov'un faaliyetleri, Soğuk Savaş'ın erken dönem dinamiklerini anlamak için kritik bir örnek teşkil etmektedir. Bu bulgular, Türkiye'nin Batı ittifakına katılım sürecinin kökenlerini anlamak isteyen araştırmacılar için yeni çalışma alanları önermektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The Second World War marked a critical juncture in Turkish-Soviet relations, characterized by strategic tensions, security dilemmas, and shifting diplomatic alignments. This study examines the dynamics of Turkish-Soviet relations during this period, with a particular focus on the role of Sergey Aleksandrovich Vinogradov, the

⁹⁶ <https://www.findagrave.com/memorial/100312722/sergei-alexandrovich-vinogradov>, 24.06.2025.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ VE ETKİN BİR BÜYÜKELÇİ: SERGEY ALEKSANDROVİÇ VİNOGRADOV'UN FAALİYETLERİ

Soviet ambassador to Turkey, whose diplomatic activities significantly influenced bilateral interactions. The central problem addressed in this research is: *What were the key diplomatic strategies and demands pursued by the Soviet Union in Turkey during WWII, and how did Ambassador Vinogradov contribute to these efforts?*

Existing literature on Turkish-Soviet relations during WWII often emphasizes geopolitical rivalries, particularly Soviet ambitions over the Straits (Bosphorus and Dardanelles) and territorial claims in Eastern Anatolia (Kars and Ardahan). Studies by scholars such as *Bruce Kuniholm* and *Selim Deringil* highlight Turkey's precarious balancing act between Nazi Germany and the Allied Powers. However, few works provide a detailed analysis of Vinogradov's diplomatic maneuvers and his role in shaping Soviet policy toward Turkey. This study fills that gap by utilizing archival documents, diplomatic correspondence, and contemporary press reports to reconstruct Vinogradov's activities and their impact on bilateral relations.

The research reveals that Soviet demands evolved in parallel with the war's progression—from initial neutrality pacts (1939) to coercive pressures for Turkey's entry into the war (1941–43) and finally to postwar territorial and strategic claims (1944–46). Vinogradov served as a key instrument in these efforts, engaging in high-stakes negotiations with Turkish officials while simultaneously conducting intelligence operations. The study argues that his tenure marked a turning point in Turkish-Soviet relations, accelerating Turkey's shift toward the Western bloc in the early Cold War.

Methodology

This study employs a historical-analytical approach, drawing on primary sources from Turkish and Soviet archives, including:

- Diplomatic cables between the Soviet Embassy in Ankara and Moscow.
- Memoranda of Vinogradov's meetings with Turkish Foreign Ministers (Numan Menemencioğlu, Hasan Saka, Şükrü Saracoğlu).
- British and American diplomatic reports (e.g., U.S. Embassy dispatches) assessing Soviet-Turkish tensions.
- Turkish parliamentary records and press coverage (e.g., *Cumhuriyet*, *Akşam*) to gauge public perception of Soviet demands.

A comparative analysis of prewar (1939–41) and postwar (1944–46) Soviet diplomatic strategies is conducted to assess continuity and change in Moscow's objectives. The study also examines Vinogradov's bilateral and multilateral engagements (e.g., discussions with U.S. and UK ambassadors) to contextualize Turkey's responses within the broader Allied framework.

Results and Discussion

1. Wartime Diplomacy (1939–1943): From Cooperation to Coercion

- 1939–41: The Molotov-Ribbentrop Pact (1939) initially reduced Soviet pressure on Turkey, but Germany's invasion of the USSR (1941) reversed this dynamic. Vinogradov was tasked with securing Turkey's participation in the war against Germany, leveraging the 1925 Friendship Treaty. Turkish leaders, however, resisted, citing military unpreparedness and the need to avoid provoking Germany.
- 1942–43: The failed assassination attempt on German Ambassador Franz von Papen (1942) by Soviet-linked agents strained relations. Vinogradov demanded the release of arrested Soviet operatives, revealing Moscow's clandestine activities in Turkey.

2. Escalation and Postwar Demands (1944–1946)

- Territorial Claims: At the Yalta Conference (1945), Stalin openly demanded Kars and Ardahan, citing "historical injustices." Vinogradov reinforced these claims in meetings with Turkish officials, framing them as prerequisites for a renewed friendship treaty.
- Straits Crisis: The USSR's 1946 note demanded a joint Soviet-Turkish defense regime for the Straits, effectively seeking military control. Vinogradov's ultimatum-style diplomacy backfired, uniting Turkish policymakers against Soviet expansionism.

3. Intelligence and Subversion

Declassified documents reveal Vinogradov's involvement in espionage operations, including recruitment attempts (e.g., press attaché İsmail Ege) and infiltration of Turkish ministries. These activities, while heightening Soviet influence, also fueled Turkish mistrust.

During the years of World War II, Turkish-Soviet relations underwent a complex diplomatic process, reflecting the profound transformations in the international system and radical shifts in power dynamics. This study aims to analyze the course of relations between the two countries through the activities of Sergey Aleksandrovich Vinogradov, the Soviet Union's ambassador to Ankara during the said period. The findings of the research clearly demonstrate the tensions that arose from the clash between Turkey's policy of neutrality throughout the war and the Soviet Union's expansionist ambitions in the region.

The study's key findings reveal that Soviet diplomacy pursued a three-stage strategy toward Turkey. In the first stage (1939–1941), the Soviets, leveraging the strategic advantage provided by the Molotov-Ribbentrop Pact, sought to strengthen their position in the region by signing a non-aggression pact with Turkey. In the second stage (1941–1943), following Germany's invasion of the USSR, Moscow adopted a more aggressive stance, pressuring Ankara to enter the war. In the third and final stage (1944–1946), as the war's outcome became clear, the Soviets pursued an openly expansionist policy, making explicit demands for control over the Straits and territorial claims in Eastern Anatolia.

An examination of Vinogradov's diplomatic activities provides concrete examples of the evolution of Soviet foreign policy across these three stages. The ambassador displayed increasing assertiveness, particularly in his post-1943 meetings with Turkish officials, articulating Soviet demands in a manner that often tested the bounds of diplomatic courtesy. As evident in Turkish archival documents, this approach fostered deep mistrust toward the Soviet Union among Ankara's political elite.

One significant finding of this study, often overlooked in the literature, is Vinogradov's role in intelligence operations. Incidents such as the attempted assassination of Von Papen, the İsmail Ege affair, and attempts to recruit various Turkish bureaucrats demonstrate that Soviet diplomacy relied not only on conventional diplomatic channels but also on covert operations. These actions can be interpreted as early indicators of Cold War-era Soviet foreign policy tactics.

The study's methodological approach is based on a comparative analysis of both primary sources (archival documents, diplomatic correspondence) and secondary sources. This method allowed for an integrated assessment of Turkish and Soviet perspectives while avoiding one-sided interpretations. Notably, the transcripts of Vinogradov's meetings in the archives of the Turkish Ministry of Foreign Affairs played a crucial role in understanding Soviet diplomatic tactics.

The most important conclusion of the research is that Soviet policy toward Turkey took on a permanently expansionist character from 1943 onward. This shift was decisive in Turkey's subsequent alignment with the Western alliance in the postwar period. Vinogradov's persistent demands for Kars and Ardahan in 1945–46, along with his uncompromising stance on the Straits, fostered a collective awareness among Turkish political elites of the Soviet threat.

This study offers a new perspective for understanding the impact of World War II on Turkish foreign policy. Contrary to traditional historiography, it highlights not only the role of international circumstances but also the influence of individual diplomatic actors in shaping historical processes. The case of Vinogradov is significant in demonstrating that an ambassador could act not merely as a representative but as an active participant in shaping their country's foreign policy.

In conclusion, Turkish-Soviet relations during World War II should be understood as a complex interplay of balance-of-power strategies, geopolitical interests, and personal diplomacy. Vinogradov's activities serve as a critical case study for understanding the early dynamics of the Cold War. These findings suggest new avenues of research for scholars seeking to explore the roots of Turkey's integration into the Western alliance.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon: 30-18-1-2 (Kararlar Daire Başkanlığı, 1928-), Yer No: 106-66-10, Tarih: 29.09.1944.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

Fon: 571, Kutu: 35521, Gömlek: 139758, Sıra: 26, Tarih: 07.09.1940.

Fon: 571, Kutu: 35231, Gömlek: 138611, Sıra: 66, Tarih: 04.11.1944.

Fon: 571, Kutu: 35230, Gömlek: 138596, Sıra: 3, Tarih: 06.11.1944.

Fon: 571, Kutu: 35230, Gömlek: 138596, Sıra: 5, Tarih: 16.11.1944.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE ETKİN BİR BÜYÜKELÇİ: SERGEY ALEKSANDROVİÇ VİNOGRADOV'UN FAALİYETLERİ

Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 66, Tarih: 11.12.1944.
Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 71, Tarih: 15.01.1945.
Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 61, Tarih: 27.01.1945.
Fon: 571, Kutu: 35571, Gömlek: 139763, Sıra: 1, Tarih: 29.01.1945.
Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 57, Tarih: 26.02.1945.
Fon: 571, Kutu: 35521, Gömlek: 139761, Sıra: 45, Tarih: 25.03.1945.
Fon: 571, Kutu: 35521, Gömlek: 139761, Sıra: 46, Tarih: 25.03.1945.
Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 59, Tarih: 19.04.1945.
Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 26, Tarih: 22.04.1945.
Fon: 571, Kutu: 68095, Gömlek: 298075, Sıra: 2, Tarih: 13.06.1945.
Fon: 571, Kutu: 35230, Gömlek: 138597, Sıra: 3, Tarih: 05.08.1945.

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Cerideleri

İnceleme ve Araştırma Eserler

AFŞAR, Erkan, “Türk Dış Politikasına Tarihsel Bir Bakış: Türk-Rus İlişkileri (1919-1925)”. *Van Yüziüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 7, (t.y.), ss. 134-148.

AKANDERE, Osman, *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

AKGÜN, Mensur, “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar”, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, Der. Gülten Kazgan&Natalya Ulçenko. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

AKŞİN, Sina, *Kısa 20. Yy. Tarihi*. Türkiye İ Bankası Yayınları, Ed. Ali Berktaş, İstanbul 2020.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

ARSLAN, Gürbüz, “Gürcü Akademisyenlerin ‘Türkiye’ye Karşı Meşru Taleplerimiz Üzerine’ Başlıklı Mektubu ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 32/16, 2022, ss. 475-522.

AYDIN, Mustafa, *Sovyetler Birliği İle Türkiye Arasındaki İlişkiler (1939-1945)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2004.

BAŞARIR, Mehtap, “Sovyet Rusya’nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması’nın Feshine Yönelik Türkiye’ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansıması”, *Belgi*, S. 2/18, 2019, ss. 1417-1448.

BENHÜR, Çağatay, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 2008, ss. 277-313.

BENHÜR, Çağatay, “Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934)”, *History Studies International Journal of History*, S. 6/5, 2014, ss. 85-109.

BİLGE, A. Suat, *Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

ÇIRIKOĞLU, Remzi, “1945 Sovyet Talepleri (Stalin) Krizi ve Krizin Dış Politika Analizi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15/2, 2024, ss. 215-225.

EKİNCİ, Yunus, “Bolşevik İhtilalinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27/1, 2017, ss. 265-275.

ERDAŞ, Sadık, “Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Selim Sarper’in Moskova Büyükelçiliği (1944-1946)”, *CTAD*, S. 20/40, 2024, ss. 359-392.

ERKİN, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968.

ERTAN, Timuçin Faik, “İsmet İnönü’nün Rusya Gezisi”, içinde *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, I. Çalıştay Bildirileri, çev. ve yay. haz. İlyas Kamalov-İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, ss. 211-231.

ERTEM, Barış, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11/3, 2010, ss. 252-273.

ESMER, Ahmet Şükrü-Oral Sander, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, içinde *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973*, C. 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Basımevi, Ankara 1982.

GÜRÜN, Kâmuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK, Ankara 2010.

HEMİLTON, Keith, “Konferans Savaşı: İngiltere, Türkiye ve Aralık 1943 Kahire Konferansı”, *Kahire Konferansı’nın 55. Yıldönümü Paneli Bildirileri*, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 1999, ss. 24-46.

KOLESNİKOV, Aleksandr, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, AKDTYK, çev. İlyas Kamalov, Ankara 2010.

KÖSE, İsmail, “Borlatan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği’ne İadesi (1945)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 32/93, 2016, ss. 149-186.

KÖSE, İsmail, “Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği’nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 19, 2015, ss. 241-276.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018.

OTAÇ, Tuğrul, “İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 1/1, 2019, ss. 97-126.

PERİNÇEK, Mehmet, *Atatürk’ün Sovyetler’le Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*. Kronik Yayınları, çev. Fatih Yücel, İstanbul 2019.

SARAY, Mehmet, *Atatürk’ün Sovyet Politikası*, Acar Yayınları, İstanbul 1987.

SARIÇOBAN, Gülay, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24/4, 2020, ss. 1755-1777.

SEMİZ, Yaşar-Birol Akgün, “Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 7/14, 2007, ss. 239-70.

SIRAKAYA, Sevtap, “Von Papen Suikastinde Sovyet İzleri ve Sovyet Basının Tutumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 33/55, 2014, ss. 379-392.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. 1, TTK, Ankara 1983.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, Der Yayınları, İstanbul 2016.

TEKELİ, İlhan-Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, C. 1, İletişim Yayınevi, İstanbul 2018.

TELLAL, Erel, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul 2024.

TELLAL, Erel, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

TOPSAKAL, İlyas, “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3/2, 2016, ss. 33-53.

Türk Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları, T.C. Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara t.y.

VANDOV, Dimitir, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, Kaynak Yayınları, Ed. Arif Bingöl. İstanbul 2014.

WEISBAND, Edward, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde İnönü’nün Dış Politikası*, C. 2, Yenigün Yayıncılık, Ed. Nurer Uğurlu vd., çev. M. Ali Kayabal, Ankara 2000.

YILMAZ, Salih-Abdullah Yakşı, “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *TYB Akademi Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, 2016, ss. 9-57.

Tezler

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ VE ETKİN BİR BÜYÜKELÇİ: SERGEY ALEKSANDROVİÇ VİNOGRADOV’UN FAALİYETLERİ

BENHÜR, *Çağatay, Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2008

Gazete Haberleri

“Dün Gece 12’de Almanya ile Siyasî ve İktisadî Münasebetlerimizi Kestik”, *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1944.

ATAY, Falih Rıfkı, “Almanya ve Sovyetler”, *Ulus*, 25 Ağustos 1939.

“Harp Başladı”, *Ulus*, 2 Eylül 1939.

“Potemkin, Dün Geldi ve Sofya’ya Hareket Etti”, *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1939.

Elektronik Kaynaklar

GÜNGÖR, İana, “İnönü Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1549/%C4%B0n%C3%B6n%C3%BC_D%C3%B6nemi_T%C3%BCrk-Sovyet_%C4%B0l%C5%9Fkileri, 20.05.2025.

<https://www.findagrave.com/memorial/100312722/sergei-alexandrovich-vinogradov>, 24.06.2025.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>